

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ Ν.Α. ΑΤΤΙΚΗΣ (ΜΕΣΟΓΑΙΑΣ ΚΑΙ Β. ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ)

Όλοι οι λαοί κατά την ιστορική τους πορεία παρουσιάζουν ασάφειες, εκείνοι όμως οι λαοί με τις μακρινότερες χρονικές διαδρομές φυσικό είναι να έχουν τις περισσότερες. Η ιστορία των λαών αυτών ταλαιπωρήθηκε περισσότερο, όχι βέβαια από εκείνους που τη δημιούργησαν, αλλ' από όσους την έγραψαν.

— Ιδιαίτερα ευαίσθητο στους παλαιούς λαούς είναι το κεφάλαιο της ιστορικής τους προέλευσης. Ανυπεράσπιστο και τρωτό, με χρονικά νεφελώματα ή με κενά διανύσματα, με διακοπές δηλαδή συνέχειας από καταστροφές συνδετικών γεφυρών, είναι εκτεθειμένο στον οποιονδήποτε μελετητή, που (σκόπιμα ή άθελα, συναισθηματικά ή όχι) ο καθένας τους το ερμήνευσε κατά τη δικιά του κρίση. Δίκαια λοιπόν προβάλλει το ερώτημα αν η ιστορία ενός λαού αποδόθηκε έτσι όπως πραγματικά ήταν.

— Ο αναγνώστης ίσως απορήσει για το τι σχέση έχουν όλα αυτά με το θέμα μας. Και όμως, ίσως να έχουν. Πρέπει να έχουν. Έχουν...

— Γιατί τέτοιες φυλές, με ιστορία χιλιάδων ετών, παρουσιάζουν στο διάβα τους πολυκύμαντη πορεία. Περιόδους έξαρσης, ύφεσης, κατάπτωσης. Οι μεταπτώσεις αυτές, πρέπει να θεωρούνται φυσιολογικές. Έτσι και οι φυλές που συνέθεσαν τον ελληνικό λαό. Έζησαν κι αυτές σε έναν τόπο, ξεχύθηκαν πέρα απ' αυτόν, αναδιπλώθηκαν. Σκάρωσαν, έτσι κι αλλιώς, γείτονες. Με αυτούς κήρυξαν πολέμους, απέκτησαν ή παραχώρησαν εδάφη, δούλωσαν ή σκλαβώθηκαν, δέχτηκαν φίλους κι έδιωξαν εχθρούς. Οι ίδιες εκείνες γειτονικές φυλές αντάλλαξαν μεταξύ τους προϊόντα, πήραν ή έδωσαν φώτα, άλλαξαν θρησκείες, συσπειρώθηκαν σε κοινούς κινδύνους, έλλαψαν για την κακή τους μοίρα ή τραγούδησαν σε χαρούμενες μέρες. Συννεοήθησαν μεταξύ τους, ανταλλάσσοντας λέξεις από τη γλώσσα του ο καθένας. Κι άφησαν μεταξύ τους, με το κύλισμα του χρόνου, πνευματικούς δεσμούς, συνήθειες και συγγένειες αίματος. Κι ύστερα βάδισαν, έτσι αφο-

μοιωμένοι, είτε σαν ένας λαός είτε ο καθένας πήρε το δρόμο του. Έγινε ανεξάρτητος.

Ένας τέτοιος λαός, με μια τόσο πλούσια και μακραίωνη ιστορία, είναι και ο ελληνικός. Μια ιστορία που αρχίζει από τη μυθολογία. Γιατί εκείνοι οι προϊστορικοί χρόνοι και οι μύθοι, αφού έζησαν σαν όνειρο χιλιάδες χρόνια, ξεσκαπάζτηκαν από τους αρχαιολόγους κι έγιναν πραγματικότητα. Έτσι, μερικοί μύθοι άρχισαν σιγά-σιγά να μεταβάλλονται σε ιστορικά γεγονότα και εκείνο που κάποτε είχε καθιερωθεί να λέγεται «προελληνικός» πολιτισμός, να μην είναι άλλος παρά ο ελληνικός. Η Ιφιγένεια στη χώρα των Ταύρων, η αργοναυτική εκστρατεία, ο τρωικός πόλεμος και η ομηρική Ιαπυγία —σαν παράδειγμα— δεν είναι παρά μυθολογικά επεισόδια που αποδείχτηκαν αληθινά.

Κάτι ανάλογο έχουν να επιδείξουν και δυο άλλοι χώροι, η Αττική και η Ήπειρος, που εδώ μας ενδιαφέρουν και οι δύο γιατί έχουν, πληθυσμιακά, κάτι κοινό: την πρώτη πατρίδα, την αρχική των Αρβανιτών, και τη δεύτερη, αυτή που έποικησαν.

Και η μεν γνωριμία με τη γη δεν είναι υπόθεση και τόσο δύσκολη, όσο η γνωριμία με τους κατοίκους της. Γιατί ο τόπος, λίγο-πολύ, παραμένει ο ίδιος, όχι όμως και ο πληθυσμός του.

— Από τα παιδικά μου χρόνια είχα μια πολύ συγκεχυμένη έννοια για τους Αρβανίτες. Δεν μπορούσα να καταλάβω γιατί είμασταν διγλωσσοί και γιατί, ενώ στο σχολείο μας μάθαιναν ελληνικά και μας δίδασκαν ότι είμαστε Έλληνες, απ' την άλλη μεριά ο αστικός κόσμος μας αποκαλούσε «(παλιο-)Αρβανίτες». Έτσι, για αρκετά χρόνια βασιανίζομαι με αυτή τη σκέψη. Η συγκεχυμένη ιδέα για αυτή τη λέξη, που σαν ομίχλη κράτησε μισό σχεδόν αιώνα ζωής, παρέμενε ακόμη γριφώδης, αινιγματική. Ωστόσο ο χρόνος μας δίδαξε ότι έπρεπε να πάρουμε την απόφαση να ασχοληθούμε κάπως συστηματικά. Ξεκινήσαμε έτσι από τις εκβολές ενός ποταμιού και, παίρνοντας ανάστροφα το «ρου της ιστορίας» του, φάχναμε στα θαλά νερά, τα ανακατεμένα με κάθε λογής και προέλευσης συστατικά. Συναντήσαμε συμβολές από παραπόταμους, που χύνονταν και ανακατεύονταν —ενσωματωμένοι— στον ίδιο υδάτινο κορμό για να πάρουν, όλοι μαζί, τον ενιαίο πια δρόμο τους. Στόχος μας ήταν οι πηγές, από πού δηλαδή έπαιρνε το αρχικό του νερό το ποτάμι. Και τις μεν πηγές δεν κατορθώσαμε να τις ανακαλύψουμε. Οπωσδήποτε, όμως, νομίζουμε ότι τώρα είμαστε σε θέση ναμαντέψουμε τον τόπο της προέλευσής τους.

Οι πηγές... ναι, δεν φτάσαμε ως εκεί, μα όμως καταλάβαμε κάτι: ότι δηλαδή, κι αν ακόμη τις εξερευνούσαμε κάποτε, θα είχαμε άραγε φτάσει στην ανακάλυψη, θα είχαμε φτάσει στην τρανή, στη «μεγάλη» αλήθεια;

γιατί, ρίχνοντας τώρα μια ματιά από κει ψηλά, βλέπουμε την εικόνα του φιδίσσιου υδάτινου σώματος να έρπει ασημένιο προς τη θάλασσα νωχελικά, έχοντας ένα πλήθος παρακλάδια-παραπόταμους που έμπαιναν στο σώμα του, μεταγγιζοντάς το, αλλοιώνοντάς το ποιοτικά και ποσοτικά, πλατύνοντάς το και βαθαινόντάς και μακραίνοντάς το. Τώρα πιά, η αδιάκοπη ροή είχε χαράξει την κοίτη-λίκνο, διαγράφοντας την οριστική πορεία ενός ενιαίου και αδιάσπαστου ποταμού και ότι το κάθε παρακλάδι ήταν αδύνατο τώρα να τραβήξει τη δικιά του ανεξάρτητη πορεία. Όμως, κράτησε το όνομα και τα χαρακτηριστικά του, αφού κι αυτό είχε δεθεί και είχε συμβάλει στον κοινό δρόμο. Ανάλογα με το μέγεθός του έχει και το μερίδιό του, τα δίκαιά του. Πού, φυσικά, θα πρέπει να του αναγνωριστούν.

Τέτοια ποτάμια υπάρχουν παντού, σε κάθε τόπο. Δίνουν ζωή στη(ς) χώρα(ες) που τη διαρρέουν. Έχουν διαγράψει την (όποια) πορεία τους. Όμως, έχουν κάποτε τους θυμούς τους. Μπορεί να υπερχειλίσουν... Αλλά κι οι άνθρωποι μπορούν να παροχετεύσουν την κοίτη τους. Τα αποτελέσματα αυτής της τεχνικής και όχι σπάνια έντεχνης εργασίας, αποσκοπούν σε κάτι. Για άλλους τόπους ίσως προς όφελος, σε άλλους ίσως για ζημιά... Δεν ξαίρω γιατί, αλλά μου φαίνεται ότι όλοι οι λαοί μοιάζουν, έχουν μερικά κοινά στοιχεία με τα ποτάμια, που σχεδόν όλα έχουν κάποτε προσωποποιηθεί, μυθοποιηθεί, θεοποιηθεί.

— Για καλύτερη κατανόηση του θέματός μας θα κινηθούμε στο παρακάτω πλαίσιο: 1) Στο τί ήταν η Ν.Α. Αττική (κυρίως η Μεσογαία), ο τόπος δηλαδή και οι κάτοικοί της, από την αρχαιότητα ως τα τέλη του 14ου μ.Χ. αιώνα... Τότε δηλαδή, πριν έρθουν οι Αρβανίτες. 2) Στην προέλευση των Αρβανιτών και σε σύντομη αναφορά του τόπου τους, και 3) Στην πορεία και εγκατάσταση των εποίκων στη Ν.Α. Αττική και, ιδιαίτερα, στο τί συνάντησαν κατά τον εδώ ερχομό τους και πώς πορευτήκαν στην καινούργια τους πατρίδα.

★

★ ★

1).- Η Μεσογαία και οι κάτοικοί της, μέχρι την εγκατάσταση των εποίκων. Σύντομη ιστορική αναδρομή.

Η ιστορία της Μεσογαίας (και μέρους της Λαυρεωτικής, γιατί και σ' αυτό εγκαταστάθηκαν οι νεόφερτοι) είναι τόσο μακριά ώστε να χάνεται στον ατέρμονα χρόνο. Η πλησιέστερη ανάγεται σε πολύ μακρινούς κι απροσδιόριστους ακόμη χρόνους. Το σπήλαιο Παιανίας (21) π.χ. «ζει και μιλάει», ύστερ' από μερικές εκατοντάδες ή χιλιάδες χιλιάδων χρόνων ύπαρξης. Τα παλαιοντολογικά ευρήματα στο Πικέρμι μαρτυρούν για τη ζωή που υπήρχε στην περιοχή τούτη της Μεσογαίας πριν από δεκατρία εκατομ-

μύρια χρόνια! (14,20, 24, 52). Και, στη συνέχεια, αφού δρασκελίσουμε ένα διάστημα χρόνου λίγων εκατομμυρίων ετών μέσα σ' αυτά τα δευτερόλεπτα που κύλησαν για να ολοκληρώσουμε τη φράση, φτάνουμε στους πρώτους οικισμούς της Νέας Μάκρης, της Ραφήνας και της Λούτσας. Περνάμε έτσι, σε ριπή οφθαλμού, στη νεολιθική εποχή και στην πρώιμη του χαλκού (4.000 ως 2.000 π.Χ.) με άλλα δείγματα ζωής (17, 18, 19, 20, 24, 36, 36).

Κι ύστερα... τι να πρωτοαναφέρει κανείς; τη ζωή στη Ν. Α. Αττική κατά τη μεσοελλαδική (2.000 ως 1600) και υστεροελλαδική εποχή (1600-1100); τί να πρωτοθυμηθεί κανείς; τους μυκηναϊκούς τάφους στη θέση Παράγκα του Σπάτα (38) ή τα μεγάλα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Μυρρινούντας; τα πλουσιότερα ευρήματα των τάφων της γης της Μεσογαίας και της Λαυρεωτικής βρίσκονται στα μουσεία της Βραύνας και του εθνικού μας αρχαιολογικού. Στο τελευταίο τούτο έχει να θαυμάσει κανείς και τα ευρήματα της γεωμετρικής περιόδου (10ος ως 8ος π.Χ. αιώνας, που φωτίζουν όχι μόνο τις τελευταίες φάσεις της μυκηναϊκής περιόδου της Ν.Α. Αττικής, μα και τη συνέχειά της. Μια συνέχεια που ταυτίζεται με το «συνοικισμό» των κωμών της Αττικής, με το Θησέα. Να θυμηθούμε για λίγο την ομηρική Βραύρινα; (3, 66); να ξαναφέρουμε στηθύμισή μας τους αττικούς (επιτρέπεται; τους Μεσογεϊτικούς και Λαυρεωτικούς θέλαμε να πούμε) κούρους και κό(υ)ρές;

Ας περάσουμε τώρα, στα γρήγορα, στους καθάριους ιστορικούς χρόνους, αρχίζοντας από τον Κλεισθένη και τις δέκα φυλές, μερικές από τις οποίες βρίσκονταν στη Ν.Α. Αττική. Φτάνουμε έτσι στους περιλαμπρούς αττικούς δήμους. Εδώ έχει και η περιοχή τούτη το μερίδιό της. Φρέαρ, Γάργηττός, Παλλήνη, Παιανία υπένερθεν και καθύπερθεν, Ερχιά, Σφηττός, Λαμπτραί υπένερθεν και καθύπερθεν, Ανάγυρος, Κηττοί, Κίρκυνα, Αγγελή, Αγνούς, Πρασιαί, Μυρρινούς, Κεφαλή, Ποταμός, Πρόσπαλτα, Αμφιτροπή, Θορικός, Βήσσα, Ανάφλυστος, Λαύριον κ.ά. μικρότερα (8, 15, 20, 33, 52, 65, 69, 4, 75, 78, 80, 90, 91). Η Μεσογεϊτική όμως γη έχει κι άλλα να επιδείξει. Τί να πρωτοθυμηθεί κανείς από τους τόπους λατρείας; οι ναοί του Προσπάλτου Απόλλωνα, της Παλληνίδας Αθηνάς (12, 23, 52, 61) και της Ταυροπόλου ή της Βραυρωνίας Αρτέμιδας (66) φτάνουν για δείγμα. Η λατρεία των Μεγάλων Διόσκουρων, του Εβδόκειου Απόλλωνα, της Δήμητρας, της Αφροδίτης, του Υμηττιού Δία, αρκούν νομίζουμε. Θα παραλείψουμε τα μνημεία και τους τάφους βασιλιάδων, θα αντιπαρέλθουμε τις γιορτές, τα θέατρα και τα ασκληπιεία και θα αρκεστούμε σε δυο γνωστούς δρόμους, που οδηγούσαν τον τότε εκείνο ευδαίμονα κόσμο στο δαιμόνιο πτολιεθρο: τη Σφητεία και τη Στειρία οδό...

Όλα αυτά, βέβαια, δεν έγιναν από μόνα τους, δεν ήρθαν ουρανοκατέβατα. Τα έφτιαξαν οι άνθρωποι του τόπου. Αυτοί, κατά τον Ισοκράτη, (Παναθηναϊκός) ήσαν τόσο παλαιοί ώστε γεννήθηκαν κατ' ευθείαν από τη γη, ήσαν δηλαδή «αυτόχθονες». Αλλά και αν ακόμη δεχτούμε σαν υπερβολική τη λέξη του μεγάλου τούτου τέκνου της Μεσογαίας, από τα πράγματα είμαστε υποχρεωμένοι να την ασπαστούμε. Γιατί έχουμε και τις μαρτυρίες του Πλάτωνα, σχετικά με τους πρώτους κατοίκους της Αττικής. Γιατί τα ίδια περίπου υποστηρίζουν και ο Θουκυδίδης και ο Πλούταρχος και ο Λυσίας και ο Στράβων. Αλλά και άλλοι, όπως ο Ηρόδοτος, ο Αριστοτέλης και ο Δημοσθένης.

Από πρώτη όψη, θα νόμιζε κανείς ότι η Μεσογαία (και οι όμορες περιοχές) δεν έχει, παράλληλα, να επιδείξει και αξιόλογα τέχνα. Απαντούμε: δεν υπάρχει χώρος στον οποίο να μην επιδόθηκαν και να μη διέπρεψαν έξοχοι άνδρες με παγκόσμιο θαυμασμό και ακτινοβολία. Τα εκλεκτά εκείνα τέχνα της Μεσογαίας πήραν ενεργό μέρος στα πολιτικά, στα στρατιωτικά, στα οικονομικά και στα πολιτιστικά πράγματα της Αθηναϊκής Πολιτείας. Η μνημόνευση όλων τους, εδώ, είναι αδύνατη. Αναφέρουμε ελάχιστους, τους παρακάτω: (91)

Τους ρήτορες Δημοσθένη, Ισοκράτη και Αισχίνη, τους φιλόσοφους Σπεύσιππο, Επίκουρο και Αισχίνη τον Σωκρατικό, τον ιστορικό και φιλόσοφο Ξενοφώντα, τους στρατηγούς και πολιτικούς Θρασύβουλο, Θηραμένη, Άγνωνά, Ρίνωνα, Κόνωνα, τον οικονομολόγο Καλλικράτη, τον επώνυμο άρχοντα και στρατηγό Φορμίωνα...

Στους παραπάνω θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τους νικητές της Σαλαμίνας, το Θεμιστοκλή και τον Αμεινία, που ήσαν Μεσογαιάτες. Όπως και τον τρομερό εκείνο Κυναίγειρο της μάχης του Μαραθώνα. (91)

Άνδρες σαν το Θηραμένη και το Θρασύβουλο (91) αποκατέστησαν τη Δημοκρατία, που είχε αρχικά καταλύσει ένας άλλος Μεσογαιάτης, ο Πεισίστρατος. Οι νικητές των Αργινουσών είναι εδώ. Τα Μεσογαιάτικα νιάτα, με το Δεξιλέω, και το Γρύλλο το γιό του Ξενοφώντα, παρόντα. Μερικοί πάλι Μεσογαιάτες, όπως ο Κτησιππος ο Παιανιεύς και ο Αισχίνης ο Σφήττιος, παραστάθηκαν στις τελευταίες στιγμές του φλου και δασκάλου τους Σωκράτη, ενώ άλλοι πάλι αποτελούν πρόσωπα συζητήσεων πλατωνικού διαλόγου, όπως ο Φαίδρος ο Μυρρινούσιος. Τέλος, τα ονόματα μερικών είναι κύρια πρόσωπα έργου, όπως ο Κτησιφών ο Αναφλύστιος (Δ. περί στεφάνου) ή, ακόμη, έγιναν και τίτλος έργου, όπως ο Μειδίας ο Αναγυράσιος (91) και ο Ερυξίας ο Στειριεύς, στο ομώνυμο πλατωνικό έργο.

Και εδώ κλείνουμε την ιστορία του τόπου από τους αρχαιότατους χρόνους μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Οι δήμοι συνέχισαν να υπάρχουν και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, οι άνδρες όμως έπαψαν, κάτω από το ρωμαϊκό ζυγό, να είναι επιφανείς. Οπωσδήποτε, διασώθηκαν και μερικών αν-

δρών της Μεσογαίας, κατά την περίοδο εκείνη, τα ονόματα.

★

Μετά την πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η ανασφάλεια εμφανίζεται. Όπως σ' όλη την Ελλάδα έτσι και στην Αττική αρχίζει ο προοδευτικός μαρασμός. Οι πειρατές' οργώνουν το Αιγαίο, βρίσκοντας καταφύγιο και στα ήσυχα λιμανάκια της Αττικής, που γίνονται τώρα ορμητήρια κακοποιών στοιχείων, κουρσάρων, κακούργων, ληστών. Οι παράλιοι δήμοι εγκαταλείπονται και ο πληθυσμός τους, όσος διασώθηκε, αποτραβιέται προς την ενδοχώρα και τις πυκνές δασώδεις και ορεινές θέσεις. Λίγο-λίγο όμως αρχίζει να ανατέλλει ο ήλιος της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ο κόσμος συνέρχεται από τον τρόμο, η ζωή ξαναβρίσκει έναν κάποιο ρυθμό. Η καινούργια θρησκεία έφτασε, διδάσκεται, υποστηρίζεται από την αυτοκρατορία, βρίσκει οπαδούς, εξαπλώνεται. Ο Φοίβος πιά δεν έχει καλύβη...

Στη Μεσογαία, τώρα, όπως και αλλού, εμφανίζονται οι πρώτοι ναοί της νέας θρησκείας. Οι μικρές και λίγες πρωτοβυζαντινές βασιλικές γίνονται, με το διάβα του χρόνου, περισσότερες και μεγαλύτερες. Από τους ειδικούς έχουν εντοπισθεί αρκετές στη Μεσογαία, ιδίως μετά τον βον αιώνα (13, 20, 22, 35).

Γύρω στα μέσα του 8ου αιώνα, ιδρύεται η Επισκοπή του Υττου ή Υτού στη Μεσογαία που, κατά τη γνώμη μας (83) δεν πρέπει να είναι άλλη από εκείνη του Υ(μη)ττου, λίγο μετά την προαγωγή της Αθήνας σε Μητρόπολη (32).

Έτσι, γίνεται απόλυτα κατανοητό ότι κόσμος στη Μεσογαία υπήρχε συνέχεια, έστω και αραιωμένος. Και ότι η εμπέδωση του κράτους και η ασφάλεια έκανε τους κατοίκους να δραστηριοποιηθούν στην καλλιέργεια της γης, στην κτηνοτροφία και στην ιερωσύνη. Έτσι εξηγείται και ο σχετικά μεγάλος αριθμός των εκκλησιών και μονών από τον 6ο ως το 13ο αιώνα, μερικές από τις οποίες σώζονται μέχρι σήμερα (10, 20, 23, 26, 27, 28, 35, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 56, 64, 73).

Και φτάνουμε στο 1205... Στα χρόνια της κατάκτησης της Αττικής (και του Βυζαντίου βέβαια) από ένα πολυώνυμο πλήθος «ευγενών» ομοθρήσκων που, αντί να πάνε στους Αγίους Τόπους να τους απελευθερώσουν, πήραν λάθος δρόμο οι καημένοι και ήρθαν στον τόπο μας και στοργυλοκάθησαν για δυόμισυ περίπου αιώνες. Είναι η περίοδος της Φραγκοκρατίας ή, ορθότερα, της Λατινοκρατίας, της οποίας η τρίτη και τελευταία περίοδος είναι (10, 20, 22, 36, 42, 57, 58, 59, 60, 88, 113, 116) για το θέμα μας η πιά ενδιαφέρουσα, γιατί συνδέεται με τον ερχομό των Αρβανιτών στη Μεσογαία. Έτσι, με τη σύντομη γνωριμία της Μεσογείτικης —κυρίως— γης και των κατοίκων της, κλείσαμε το πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας και εισερχόμαστε στο αμέσως επόμενο.

2) Προέλευση των Αρβανιτών και σύντομη αναφορά του λίκνου τους.

Όπως είναι γνωστό, οι Αρβανίτες της Ελλάδας προέρχονται από τη σημερινή κεντρική και κυρίως τη νότια Αλβανία. Είναι επίσης εξίσου γνωστό ότι η περιοχή αυτή αποτελούσε, από τους πιο μακρινούς ιστορικούς χρόνους, ένα μέρος μιάς μεγαλύτερης περιοχής που λεγόταν Ήπειρος.

Η λέξη Ήπειρος είναι βέβαια ελληνική και σημαίνει μεγάλη έκταση στεριάς, χωρίς τελειωμό (από το στερητικό α και πέρας=άνευ πέρατος, άπερος, ήπειρος). Και ότι φυσικά, τη λέξη αυτή δεν τη χρησιμοποίησαν πρώτοι άλλοι βαλκάνιοι ή ευρωπαϊκοί λαοί, για να χαρακτηρίσουν τη χώρα αυτή σαν «Ήπειρο» —αφού αναφέρεται τόσο από τον Όμηρο ... «Απειραή θαλαμηπόλος... τήν ποτ' Απειρήθεν» (Οδυσ. Η΄. 8, 9), όσο και από μεταγενεστέρους του (π.χ. Αριστοφάνους Αποσπ. 452, Λουκιανού προς Απαίδ. 19 κ.ά.).

Λέγοντας Ήπειρο, οι αρχαίοι και οι μεταγενέστεροι εννοούσαν μιά περιοχή που άρχιζε —στα νότια— από τον (δικό μας) Αμβρακικό κόλπο κι έφτανε, προς τα πάνω, μέχρι τη κεντρική, τουλάχιστον, Αλβανία. Ανατολικά εκτεινόταν μέχρι το γιουγκοσλαβικό Κοσσυφοπέδιο για να φτάσει μέχρι τα σύνορα της δικιάς μας δυτικής Μακεδονίας. Δυτικά, η θάλασσα, Αδριατική και Ιόνιο.

Άσχετα με τις απόψεις των διαφόρων πηγών ως προς την εξάπλωση των ελληνικών φύλων ας δούμε μόνο, σ' ένα πολύ σύντομο και αδρό ιστορικό διάγραμμα, ποιοί κατοικούσαν την Ήπειρο. Όχι τη νότια μόνο, την τωρινή ελληνική αλλά και τη βόρεια, την τωρινή αλβανική. Χωρίς να ασχοληθούμε καθόλου με την ελληνική μυθολογία, με το αν δηλαδή ο Κάδμος είχε ή δεν είχε πάει εκεί πάνω και με το αν ο Ιλλυριός ήταν ή δεν ήταν γιός του (Απολλοδ. III, 39) κ.ά. Όμως, τούτο δείχνει ότι από την αρχαιότητα οι Έλληνες πίστευαν ότι έπρεπε να έχουν κάποια σχέση ή συγγένεια με τα άλλα ηπειρωτικά φύλα και με τους Ιλλυριούς (πρβλ. π.χ. Εκαταίου Fragm. 106, από Στεφ. Βυζάντιο).

Όπωςδήποτε, είναι γνωστό ότι από τους αρχαιότατους ακόμα χρόνους, τη χώρα τούτη κατοικούσαν οι Πελασγοί που, κατά τον Ηρόδοτο (I, 137), ένα μέρος τους κινήθηκε προς τα νότια, φτάνοντας και στην Αττική, στον Υμηττό, στη Βραχώνα. Και που μάλιστα, όπως υποστηρίζεται, επεκτάθηκε και πέρα από το σημερινό ελληνικό χώρο (Μ. Ασία, Ιταλία), αποτελώντας έτσι τη μεγάλη πελασγική ομοεθνία. Το υπόλοιπο μέρος παρέμεινε και πάνω στην Ήπειρο αφού, μεταγενέστερα, ο Όμηρος ανακράζει

(Ιλ. Π 233): «Ζεύ, άνα, Δωδωναίε, Πελασγικέ» — αφού ο Ησίοδος αναφέρει ότι η Δωδώνη ήταν «Πελασγών έδρανον» — αφού ο Ηρόδοτος (II, 51) θεωρεί τη Δωδώνη σαν τη καρδιά των Πελασγών.

Η παρουσία όμως των Πελασγών τόσο στον βόρειο όσο και στο νότιο ηπειρωτικό χώρο, αναφέρεται και από άλλους αρχαίους έλληνες συγγραφείς (Οδυσ. Ε' 97, Φ 109, Ω 378, Θουκιδίδου III, 114 π.χ.) που εδώ, σεβόμενοι το χώρο, είναι αδύνατο να τους μνημονεύσουμε. Θα αρκεστούμε όμως σε δυο μεταγενέστερούς τους, στον Στράβωνα, που θεωρεί τους Πελασγούς «αρχαίον τι φύλον κατά την Ελλάδα πάσαν επιπολάσαν» και στον Διονύσιο τον Αλικαρνασέα που γράφει: «ην δη και το των πελασγών γένος ελληνικόν».

Μάρτυρες για την παρουσία των Πελασγών στην Ήπειρο: τα τείχη τους στη Δωδώνη και τη Χειμάρρα, τα λείψανα μυκηναϊκού πολιτισμού στην Κορυτσά, τα ευρήματα των τάφων στο Τρεμπένιστε (αρχαία Λυχνιδός-βορ. λίμνης Αχρίδος (20, 24) αλλά και οι λέξεις Θύαμις, Κελυδνός, Αώος, Πίνδος... Από κει πάνω κίνησαν οι περισσότεροι κι ήρθαν εδώ κάτω για ν' αφήσουν τόσα και τόσα πελασγικά τείχη και λέξεις με ηλικία πέντε τουλάχιστο χιλιάδων ετών που διασώθηκαν και μιλιούνται ακόμα, όπως Λάρισσα, Υμηττός, Λυκαβηττός...

★

Χίλια χρόνια μετά, γύρω δηλαδή στα 2.000 π.Χ. εμφανίζονται οι «υπερβόρειοι» —κατά τον Ηρόδοτο— Ίωνες. Ανακατεύονται με τα πελασγικά φύλα της Ηπείρου και κατεβαίνουν κι αυτοί, με τη σειρά τους, στο νότιο ελληνικό χώρο. Ιόνιο ονομάστηκε το πέλαγός τους αλλά έφτασαν —όπως γράφεται, μέχρι τα αιγιοπελαγίτικα νησιά κι απ' αυτά στα απέναντι μικρασιατικά παράλια.

Από την επιμιξία των πελασγικών φύλων και των Ιώνων, τόσο στην Ήπειρο όσο και σ' άλλα μέρη της σημερινής Ελλάδας προήλθαν, όπως λέγεται, οι Αιολείς=ανάμιχτοι («Ηπειρώτιδες Αιολίδες πόλιες» Θουκιδ. 1, 5 κ.ά.).

Σε ωρισμένα όμως μέρη οι Ίωνες υπερτέρησαν και απορόφησαν τους Πελασγούς. Παράδειγμα η Αττική (Αριστοτ. Αθ. Πολιτ. 41, 2) και φυσικά και η Μεσογαία.

★

Έτσι είχαν τα πράγματα όταν, γύρω στα 1200 πριν Χριστού, ένα καινούργιο φύλο αναφαίνεται στην Ήπειρο, που κατεβαίνει κι αυτό προς τα νότια και κατακλύζει πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου. Είναι οι Δωριείς. Η φυλή αυτή δίνει τα επί μέρους ηπειρωτικά φύλα, που κατά τους ιστορικούς χρόνους θα πάρουν τα ονόματά τους κυρίως από την περιοχή που κατοικούν (Άβαντες, Αθαμάνες, Θεσπρωτοί, Ατιντάνες, Δόλοπες, Ελ-

λοι, Μολοσσοί, Υλλείς Γενουσαίοι, Ταυλάντιοι, Εγγέλεις, Χάονες, Δάρδανοι, Δασαρίτες, Παίονες. κ.ά.) Τα διάφορα τούτα φύλα θα διαμορφώσουν και την τελική φυσιογνωμία του πληθυσμού της Ηπείρου που, από δω και πέρα και μέχρι τα χρόνια μας, θα παραμείνει ανέπαφη σχεδόν από κάθε πρόσμιξη. Και αν ακόμη δεχτούμε ότι αυτή η ανάμιξη έλαβε χώρα σε κάποιον όχι υπολογίσιμο ποσοστό, τότε θα πρέπει το ποσοστό τούτο να το αποδώσουμε κατά πρώτο και κύριο λόγο στους κάτοικους της νότιας Ελλάδας που πηγαινοέρχονταν επί αιώνες και αιώνες, από την κλασική εποχή ως τα στερνά του Βυζαντίου.

Είπαμε ότι οι Δωριείς εκείνοι κατέβηκαν από τη χώρα τους την 'Ηπειρο κι' εγκαταστάθηκαν σε ωρισμένα σημεία της σημερινής Ελλάδας. Αυτό που ενδιαφέρει εδώ να θυμήσουμε είναι το ότι οι Δωριείς δεν κατόρθωσαν να φτάσουν στην Αττική. Σ' αυτή θα παραμείνουν οι Ίωνες, από τότε που ήρθαν, για να διαμορφώσουν τον απίθανο πολιτισμό τους και την αττική γλώσσα, μια διάλεκτο που, αν τη μιλούσε κανείς «ηττίκιζεν ώσπερ οι εν τη Μεσογαία Αθηναίοι» — όπως έγραφε ο Φιλόστρατος για τον Αιλιανό(*). Και θα παραμείνουν φυλετικά σχεδόν οι ίδιοι, μέχρι την πτώση του Βυζαντίου. Μέχρι τις αρχές δηλαδή του 15ου αιώνα, εποχή που ήρθαν οι Αρβανίτες, για να συγκατοικήσουν μαζί τους...

Έτσι, ό,τι δεν κατορθώθηκε από τους Δωριείς στην Αττική κατά την κάθοδό τους προς τη νότια Ελλάδα έγινε — από τις περιστάσεις βέβαια, με άλλον τρόπο και με μικρότερες πληθυσμιακές αναλογίες — από τους Ηπειρώτες απογόνους τους. Από εκείνους, τους Αρβανίτες...

Πελασγοί... Ίωνες... Δωριείς... Αρβανίτες... 3.000 π.Χ. ως 1400 μ.Χ., κάπου τεσσερισήμισυ χιλιάδες χρόνια...

Κατά σύμπτωση, μια πάνω-κάτω χιλιετία ο ένας μετά τον άλλον ξεκινούν για τα νότια, αφήνοντας ένα μέρος δικών τους πίσω τους...

Αρχική τους πηγή: η 'Ηπειρος...

Κι απ' αυτήν, όλοι εκείνοι έρχονται και θρονιάζονται σε μια περιοχή που εμείς κι ο κόσμος όλος την έπε — και τη λέει — Ελλάδα. Και που επεκτάθηκε κι έζησε, φτιάχνοντας γλώσσα, εθνική συνείδηση και πολιτισμούς, σ' ένα χώρο που τον λέμε ελλαδικό...

★

Ας έρθουμε όμως στους ιστορικούς χρόνους για να δούμε τι γινόταν (και τι απόμεινε) εκεί πάνω... στην 'Ηπειρο.

Τι όμως απ' όλα να πρωτοαναφέρουμε κι από πού να αρχίσουμε;

Να επικαλεσθούμε άραγε τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και τις γνώμες τους για την 'Ηπειρο και τους κατοίκους της; αλίμονο, η γραφή

*Κλ. Αιλιανού Ποικίλη Ιστορία. Εισαγωγή. Εκδ. Ζαχαρόπουλος.

μας ήα έπαιρνε σε πολύ μεγάλο μάκρος, και θα ξέφευγε απ' το σκοπό της...
 (1) Θουκυδίδης τους θέλει —Χάονες και Θεσπρωτούς κ.ά.— αβασλευτους, αλλά δεν παραλείπει να μας πει (Ιστ. ΙΙ 80.81) ότι οι Χάονες ήσαν με το μέρος των Λακεδαιμονίων καθώς και τα ελληνικά ονόματα των αρχηγών τους (Φώτιος και Νικάνωρ). Ο Πλούταρχος (Πύρρος) γράφει για νόμους, καθιέρωση γερουσίας, ο Αριστοτέλης (Πολιτ.) για θεσμούς, πολιτεύματα κ.ά.). Όμως, ας παραλείψουμε τα γραφόμενα των περισσοτέρων και ας σταθούμε στους γεωγράφους. Ο πρώτος είναι ο Στράβων (67 π.Χ. - 23 μ.Χ.), ο οποίος στα «γεωγραφικά» του παρέχει αρκετές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την Ήπειρο και τους κατοίκους της. Στο κεφ. 326 γράφει ότι η ιλλυρική γλώσσα των τότε χρόνων είχε διαδοθεί και στην προς τα νότια του Γενούσου περιοχή έτσι ώστε να αναμιχθούν οι (βορειο) ηπειρωτικές φυλές με τα (νότια) ιλλυρικά έθνη, που διείσδυσαν από τα βόρεια της υπό ενιαία κατά τους χρόνους εκείνους ρωμαϊκής διοίκησης. Και ότι μερικοί από εκείνους τους πληθυσμούς ήσαν δίγλωσσοι (κεφ. 327). Πριν όμως από αυτά, στο κεφ. 323 γράφει πολλά και ενδιαφέροντα, που αξίζουν να προσεχθούν ιδιαίτερα, επειδή είναι θεμελιώδη και πεντακάθαρα. Ο Στράβων λοιπόν, βλέποντας τη σημερινή αλβανική γη από την Αδριατική ορίζει την Εγνατία οδό, που αρχίζει από το Δυρράχιο και την Απολλωνία και πηγαίνει «δια Λυχνιδού πόλεως και Πυλώνος τόπου ορίζοντος εν τη οδώ την τε Ιλλυρίδα και την Μακεδονίαν». Και προσθέτει: «ταύτην δη την οδόν εκ των περί την Επίδαμνον και την Απολλωνίαν τόπων ιούσιν, εν δεξιά μεν εστί τα ηπειρωτικά έθνη κλυζόμενα τω σικελικώ πελάγει μέχρι του Αμβρακικού κόλπου, εν αριστερά δε τα όρη των Ιλλυρών...»

Σαφέστερη περιγραφή δεν μπορούσε να γίνει, αφού στη συνέχεια ορίζει και τα όρια Ηπείρου και Μακεδονίας, κοντά στην πόλη και λίμνη Αχρίδα ή Λυχνιδό. Όστε, η Ήπειρος εκτείνεται —όταν τη βλέπει κανείς από τη θάλασσα, από τη δεξιά όχθη του ποταμού Γενούσου (Σκούμπη), ο οποίος έβαινε σχεδόν παράλληλα με την Εγνατία, μέχρι του Αμβρακικού κόλπου. Προς τα βόρεια του Γενούσου (αριστερή όχθη) τα Ιλλυρικά όρη και, όριο με τη Μακεδονία, η λίμνη Αχρίς.

Έναν αιώνα πριν από τη γέννηση του Στράβωνα (167 π.Χ.) οι Ρωμαίοι είχαν κατακτήσει την Ήπειρο (σημερινή αλβανική και ελληνική), διαιρώντας τη χώρα την μεν «εκείθεν» του Δρ(ε)λωνος (Δρίνου) ποταμού σε τρία, την δε «εντεύθεν» — δηλαδή σχεδόν όλη τη σημερινή Αλβανία — την ένωσαν με το βόρειο μέρος της Ηπείρου μέχρι τα Ακροκεραύνια. Εδώ όμως πρέπει να σταματήσουμε με τον από τον Πόντο έξοχο Έλληνα γεωγράφο, παρά τα τόσα ενδιαφέροντα που καταγράφει στα διάφορα χωρία. Και πηγαίνουμε σε έναν άλλον μεταγενέστερο (138-180 μ.Χ.) και εξίσου έγκυρο Αλεξανδρινό γεωγράφο, τον Κλαύδιο Πτολεμαίο, που γράφει ότι: «αρχά Ελλάδος από Ωρυκίας και αρχέγονος Ελλάς ην Ήπειρος» (Γεωγρ.

αφήγηση). Όστε στους καιρούς εκείνους, μέχρι τα Κεραύνια όρη —τουλάχιστο— έφτανε η αρχέγονος Ελλάδα!..

Αλλά και τι άλλο ακόμη να προσθέσουμε; Το ποιός έχτισε την Απολλωνία, πόλη στις Ιλλυρικές ακτές, έξι αιώνες πριν απ' τη γέννηση του Χριστού; ή για την ηλικία και την ελληνικότητα των μνημείων του Ωρικού; ή για το Βουθρωτό, που ο Έλενος βασίλεψε των ελληνικών χωρών; (Βιργιλίου Αινειάς III, 294). Να απαριθμήσουμε τις αποικίες των Κερκυραίων, των Κορινθίων, των Αργείων, των... εκεί πάνω; να θυμηθούμε τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τὸ «μήλο της έριδος» μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας; θα πρέπει άραγε να αναφέρουμε κι αυτόν ακόμα τον —κατὰ τὸν Κικέρωνα— «δικό τους» Πολύβιο, τι γράφει για την ελληνικότητα των β. ηπειρ. πόλεων; (Ιστ. Β'. §6, 8, §8, 4, κ.ε.). Θα ήταν ανάγκη άραγε να θυμίσουμε λέξεις πόλεων όπως Απολλωνία, Επίδαμος, Δυρράχιο, Άγιοι Σαράντα, Αμαντία, Βουθρωτόν, Παλαιστή, Αργαία, Πάνοριμος, Όγχησμος, Ελίκρανον, Χίμαιρα, Λείστρον, Φοινίκη; οι οποίες, τι άλλο θα μπορούσαν να είναι εκτός από ελληνικές; Ή μήπως πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο ποταμός Δρεϊλων δεν έχει όνομα αρχαιοελληνικό; ή ο ποταμός Σκούμπη — Κοιτίδα των Δωριέων— δεν λεγόταν Γενούσος, το βουνό Νεμέρτζικα Αέρωπος και η λίμνη Αχρίς Λιχνιδός, «η εν Ηπειρώταις»;

Κι ύστερα... κι ύστερα τα νομίσματα. Ναι, τα νομίσματα του «κοινού των Ηπειρωτών» τα γνωστά «ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ» με πρωτεύουσα τη Φοινίκη, κοντά στους Αγ. Σαράντα; (119, σελ. 22). Δεν τα λέμε εμείς. Τα γράφουν σύγχρονοι Άλβανοί ιστορικοί. Οι οποίοι μάλιστα προσθέτουν (Pollo-Puto, σ. 15) ότι: «νομίσματα κόβουν οι Ιλλυριοί και τα ονομάζουν «Ελληνικές δραχμές». Κι εμείς αναρρωτιόμαστε: γιατί δραχμές και όχι με μια λέξη μιας άλλης —μη ελληνικής— αρχαίας νομισματικής μονάδας; αλλά και σε άλλα, πανηπειρωτικά νομίσματα του Αλεξάνδρου του 1ου και του Πύρρου, γιατί η ένδειξη με ελληνικά γράμματα;

Να απαριθμήσουμε τόπους λατρείας, αρχαία θέατρα, βαπτιστήρια, μωσαϊκά, αγάλματα, ενεπίγραφες πλάκες, αναθήματα και γενικά ό,τι άλλα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης, που οι ειδικοί τα τοποθετούν σε διάφορους αιώνες της αρχαιότητας; είναι μάταιο... Ο ενδιαφερόμενος ας ρίξει μόνο μια απλή ματιά στους τόμους «ALBANIA» της γαλλικής αρχαιολογικής σχολής (124). Θα δει, εκεί, πράματα και θάματα...

Και να ήσαν μόνον αυτά...

Ας θυμηθούμε από πού ήταν η μάνα του Μέγα Αλέξαντρου, ποιός ήταν ο Πύρρος, πού μορφώθηκε ο Αρρύβας... Από πού καταγόταν ο Ιουστινιανός, αυτός ο Ιλλυριός, τί πρέσβευε, ποιά γλώσσα μιλούσε και ποιού κράτους είχε την έγνοια. Πού γεννήθηκε ο Μέγας Κωνσταντίνος...

Ας περάσουμε τώρα στη σημερινή Αλβανία των ρωμαϊκών χρόνων. Κι ας αναρωτηθούμε γιατί οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες και η ρωμαϊκή αριστοκρατία έστελναν τα παιδιά τους στην Απολλωνία —«την κατ' Επίδαμνον»— για να πάρουν, από τα εκπαιδευτικά της ιδρύματα, ποιού είδους μόρφωση, σέ ποιά γλώσσα κι από ποιούς δασκάλους. Δεν τα λέμε εμείς. Τα αναφέρει ο Ιούλιος Καίσαρας στο «De bello Gallico» —αλλά και όπως μας πληροφορεί ο Αππιανός, στα «Ρωμαϊκά» του. Αλλά κι ακόμη γιατί, όταν οι ίδιοι οι Ρωμαίοι μετονόμασαν την Επίδαμνο σε Δυρράχιο, πάλι Έλληνα τίμησαν, το Δύρραχο;

Υστερα, ας θυμηθούμε πότε κατασκευάστηκε η Εγνατία οδός, από πού άρχιζε, πού κατέληγε και —το σπουδαιότερο— γιατί να φτάνει ως εκεί. Και επί τέλους, ας αφήσουμε στους Ρωμαίους την εξήγηση του *Illyris graeca* για την παράλια ζώνη της β. Αλβανίας και του *Epirus pona* για την βόρεια ήπειρο, μέχρι το Γενούσο. Εκείνοι τις ονόμασαν έτσι, όχι εμείς...

Ας ξενάρθει στη μνήμη μας, μετά τα τέλη του 4ου μ.Χ. αιώνα, σε ποιών τα χέρια ήταν η χώρα και ποιои κυρίως την κυβέρνησαν, επί αιώνες...

Ας μη λησμονιέται ότι ο βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος (562 μ.Χ.) θεωρούσε τη Επίδαμνο σαν το τελευταίο όριο του ελληνισμού.

Όμως, ας αφήσουμε την Ιστορία του τόπου από τον 4 ως 14 μ.Χ. αιώνα) σε δυο —όπως φαίνεται, έγκυρους και όσο γίνεται αντικειμενικούς — Αλβανούς ιστορικούς, τους Pollo και Puto (βιβλιογρ. αρ. 119). Οι παραπάνω λοιπόν γράφουν στην «Ιστορία της Αλβανίας»; παίρνοντας όσα νομίσουμε πιο ενδιαφέροντα. Ας αρχίσουμε, λοιπόν, αφήνοντας σ' αυτούς την εξιστόρηση. «Σύμφωνα με στοιχεία που μας διέσωσαν τα ελληνικά μνημεία, ήδη από τον 2ο αιώνα είχαν ιδρυθεί οι πρώτες χριστιανικές επισκοπές. Τον 4ον αιώνα η εκκλησιαστική οργάνωση αριθμούσε περίπου 40 επισκοπές, από τις οποίες οι 11 είχαν την έδρα τους μέσα στα όρια της σημερινής Αλβανίας (σελίδα 70).

«Τόσο οι ειδωλολατρικοί ναοί που μετατράπηκαν σε χριστιανικά ιερά όσο και οι νεόκτιστες παλαιοχριστιανικές εκκλησίες δεν βρέθηκαν παρά μόνο στα εδάφη της κλασικής παράδοσης. Τα ερείπια των βασιλικών που βρέθηκαν στα εδάφη της Νέας Ηπείρου (επαρχία του Ντούρρες) μας επιτρέπουν να πάρουμε μια πιο ακριβή ιδέα των νέων παλαιοχριστιανικών ιερών που χτίστηκαν τον 5ο και τον 6ο αιώνα. Πέντε από αυτές... βρισκονταν κοντά στην Εγνατία οδό που από πολύ νωρίς είχε εισχωρήσει στη σφαίρα της αρχαίας παράδοσης (σελίδα 71). Όσον αφορά το στυλ (των χριστιανι-

κών συμβόλων, του διακόσμου) υπερέχει ξεκάθαρα η ανατολική παράδοση, πάνω στην ελληνιστική (σελ. 72)... «Στον αιώνα του Ιουστινιανού τα ιερά βιβλία έγιναν η μοναδική πηγή της φιλοσοφικής σκέψης. Πραγματικά, το μόνο κείμενο που σώζεται στην Αλβανία από την εποχή της ύστερης αρχαιότητας είναι ένα ελληνικό ευαγγέλιο του 6ου αιώνα... που μεταφέρθηκε προφανώς τον 11ον αιώνα από την επισκοπή της Βυλλίδας στην αρχιεπισκοπή του Βερατιού» (Pollo-σελ. 72).

«Ύστερ' απ' τη θύελλα των βαρβαρικών επιδρομών η βυζαντινή πολιτιστική παράδοση δέχεται ένα σοβαρό χτύπημα. Αντίθετα... η αυτόχθονη πολιτιστική παράδοση γνώρισε τον 7ο μέχρι τον 9ο αιώνα μια περίοδο πραγματικής άνθησης και ανεξάρτητης ανάπτυξης»... (σελίδα 72).

... «Όταν το πρώτο μισό του 9ου αιώνα η βυζαντινή κυριαρχία εγκαθιδρύεται εκ νέου σ' αυτές τις περιοχές, μεταβάλλονται ξανά οι ιστορικές συνθήκες που πλαισιώναν την αυτόχθονη πολιτιστική παράδοση... Ο χριστιανισμός, αφού κάλυψε τις χαμένες θέσεις του, άρχισε να κερδίζει έδαφος ιδρύοντας νέες επισκοπές στο εσωτερικό». (σελίδα 74).

... «Στο δεύτερο μισό του 9ου αιώνα εμφανίζεται στη Νότια και Ανατολική Αλβανία η πρώτη αντίζηλος της ελληνο-βυζαντινής κουλτούρας: η χριστιανο-βουλγαρική κουλτούρα... που (το 1018) υποχωρεί οριστικά σ' αυτές τις περιοχές χωρίς ν' αφήσει ίχνη που να έχουν έλθει στα χέρια μας μέχρι σήμερα.» (σελ. 74).

...«Η νέα εγκαθίδρυση της βυζαντινής εξουσίας τον 9ο αιώνα σηματοδότησε, σε ότι αφορά τη γλώσσα, με την εισβολή της ελληνικής γλώσσας στη διοικητική, εκκλησιαστική και πολιτιστική ζωή της χώρας» (σελ. 75).

«Πρός το τέλος του 11ου αι. μια νέα αντίζηλος ορθώνεται στην ελληνική ανατολική εκκλησία: η ρωμαϊκή λατινική εκκλησία που διεισδύει στη Β.Α. Αλβανία από τη Δαλματία (σελ. 75)... Στην ουσία όμως, η Δυτική εκκλησία ενίσχυσε τις θέσεις στην Αλβανία, μετά τη δημιουργία της Ανατολικής Λατινικής Αυτοκρατορίας (13ος αιώνας) και ιδιαίτερα στη διάρκεια της κυριαρχίας των Ανδεγαυών (σελ. 75)... Σ' αυτή την εποχή χρησιμοποιούνται ήδη μαζί με τα ελληνικά και τα λατινικά. Τον 14ο αιώνα —κατά την περίοδο της σερβικής κυριαρχίας, εμφανίζονται επίσης... τα σλαβικά. Ωστόσο, παρά την πολιτιστική ανωτερότητά τους ούτε τα λατινικά, ούτε τα ελληνικά ούτε τα σλαβικά δεν μπόρεσαν να γίνουν ποτέ αποδεκτά σαν ομιλούμενη γλώσσα, από τα πλατειά στρώματα του αλβανικού πληθυσμού» (σελ. 76).

... Η Χώρα χωρίστηκε σε δυο μεγάλες θρησκευτικές ζώνες. Της λατινίζουσας Ρωμαϊκής εκκλησίας που στέρωσε στο Βορρά και της ελληνίζουσας Βυζαντινής εκκλησίας που διατηρήθηκε στο Νότο... Ανάμεσα στις δυο εκκλησίες θα διεξαχθεί για πολλούς αιώνες ένας σκληρός αγώνας, που

θα τελειώσει το 16ο και 17ο αιώνα με τη νίκη της ισλαμικής θρησκείας.»
(σ. 75)

Από δω και πέρα (15ος αιώνας) ας αφήσουμε την Αλβανία στην τουρκική κατάκτηση και στους απελευθερωτικούς αγώνες του Γεωργίου Καστριώτη-Σκεντέρμπεη. Κι ας γυρίσουμε στο θέμα μας, αφού ο αναγνώστης κατατοπίστηκε κάπως σ' αυτή την εποχή που μας ενδιαφέρει άμεσα.

Από όλα τα παραπάνω [που από τους ομηρικούς χρόνους μέχρι την κλασική αρχαιότητα και τη ρωμαϊκή κατάκτηση αποτελούν και δικές μας αναφορές από αρχαίους Έλληνες συγγραφείς —ενώ από τον 4ο ως τον 14ο μ.Χ. αι. (ή νέα εποχή) αποτελούν αποσπάσματα σύγχρονων Αλβανών ιστορικών], μπορούν να εξαχθούν τα παρακάτω συμπεράσματα.

— Ότι από τους ομηρικούς τουλάχιστον χρόνους μέχρι την εποχή του Χριστού, ολόκληρη τη σημερινή Αλβανία κατοικούσαν διάφορα ηπειρωτικά και ιλλυρικά φύλα, ημιβάρβαρα.

— Ότι κατά το ίδιο χρονικό διάστημα κανένα ή σχεδόν κανένα σημαντικό στοιχείο, εκτός από το ελληνικό (είτε σαν κατακτητικό-αποικιακό, είτε σαν εμπορικό και εκπολιτιστικό, είτε σαν με πόλεις-κράτη) είχε εμφανισθεί στον ίδιο χώρο.

— Με εξαίρεση τους δυο-τρεις αιώνες της ρωμαϊκής κυριαρχίας στην Αλβανία κανένα άλλο στοιχείο (εκτός από το ιλλυρικό και το ελληνικό) δεν παρέμεινε στη χώρα. Και μάλιστα, το ελληνικό στοιχείο εξακολούθησε να δείχνει έντονα τα σημάδια της παρουσίας του, ιδιαίτερα τα γλωσσικά και πολιτιστικά, απέναντι και σ' αυτόν ακόμη το ρωμαίο κατακτητή, με τις σκολές που υπήρχαν ή δημιουργήθηκαν στις ανθούσες πόλεις-κράτη, όπως η Επίδαμνος, η Απολλωνία, το Δυρράχιο.

— Ότι από τους ελληνιστικούς χρόνους συνεχίζεται, χωρίς σχεδόν καμία διακοπή, η παρουσία της ελληνικής γλώσσας, της βυζαντινής τέχνης και της αρχιτεκτονικής, καθώς και της (ορθόδοξης) ανατολικής εκκλησίας, επί μία τουλάχιστον χιλιετία από την εμφάνιση του χριστιανισμού. Κατά το μακρό τούτο διάστημα η ελληνική κουλτούρα άφησε βαθιά χαραγμένα σημάδια πάνω στον πληθυσμό της χώρας, αφού καμιά άλλη, μέχρι τον 11ο αιώνα, δεν παρουσιάστηκε.

— Ότι κατά τη διάρκεια της Λατινοκρατίας εμφανίζεται η δυτική εκκλησία, ιδιαίτερα στα Β.Α. της Αλβανίας, ενώ η ανατολική εκκλησία διατηρεί τις θέσεις της στα νότια κυρίως της χώρας.

— Ότι από τα τέλη του 15ου αιώνα αρχίζει η εμπέδωση της θρησκείας του ισλάμ, που θα συνεχίσει να κερδίζει οπαδούς, σ' όλη τη χώρα, κατά τους επόμενους αιώνες μέχρι το τέλος της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

— Ότι καθόλο το διάστημα της λατινικής και ιδιαίτερα της τουρκικής κατάκτησης, ο πληθυσμός της χώρας (Δεσποτάτο Ηπείρου-Σκεντέρμπεης) δεν έπαυσε να αγωνίζεται ενάντια στον κατακτητή.

Υστερ' από τα παραπάνω, ας προστεθούν κι από εμάς τα εξής:

Ας μη ξεχνιέται το πώς λεγόταν πριν ο Σκεντέρμπεης και τι έγγραφε στους Λατίνους για την καταγωγή των κατοίκων της χώρας του και γιατί αυτοεπικαλείτο Ηπειρώτης.

Ας μνημονευθούν μερικά ονόματα, ριζωμένα επί αιώνες, που αποτελούσαν τις άρχουσες οικογένειες της σημερινής βόρειας, της κεντρικής και της νότιας Αλβανίας: Καστριώτες, Σπανοί, Ζαχαρίες, Κομνηνοί, Σπυρομήλιοι, Ζωγράφοι, Οικονόμοι, Ζαππαίοι, Σιναίοι, Μουζακαίοι, Βρυέννιοι. Μερικά από αυτά τα επώνυμα θα τα δήτε σε χάρτες που δημοσιεύουν κι αυτοί οι ίδιοι οι σημερινοί Αλβανοί ιστορικοί (119, σελ. 73 και 116). Επιπλέον, ας πούμε και τούτο: κάποια σημασία θα έχει, για να αποκαλούνται έτσι από τους σημερινούς Αλβανούς (L' Albanie Nouvelle, τεύχος 4-5, 1976) στα περιοδικά τους, μερικές πόλεις τους, όπως π.χ. οι (άγιοι) Σαράντα, η Μοσχόπολη, το (Αρ) Γυρόκαστρο, ο Πύργος, η Κονίσπολις... Χώρια οι παρεφθαρμένες Βουτρίντο (Βουθρωτό), Ντούρρες (Δυρράχιο), Βοϊούσα (Βοΐου), Τσάμης (Θάμισ), κ.ά.

Καί τώρα, ας αναφερθούμε στη θρησκεία, στην παλαιά και στη νέα. «Μεγάλος αριθμός ιλλυρικών θεών έμοιαζε με εκείνους του ελληνικού πανθέου, από τους οποίους δανείστηκαν τη φυσιογνωμία και τα γνωρίσματα των ελληνικών θεών». Και αυτά, επίσης, αναφέρονται από τους προαναφερθέντες Αλβανούς ιστορικούς (σελ. 13). Όσο για τη χριστιανική θρησκεία, πάλι οι ίδιοι οι Αλβανοί (αλλά και ξένοι) ομολογούν, και γράφουν, για το μεγάλο σχετικά αριθμό παλαιοχριστιανικών βασιλικών και των επισκοπών, των βιβλίων και ευαγγελίων, καθώς και για τη Μοσχόπολη, με τις πολυάριθμες εκκλησίες της με φρέσκα υψηλής καλλιτεχνικής αξίας. Στην ίδια πόλη, εκτός από το τυπογραφείο του του 1720 έχουμε και την ίδρυση «Ακαδημίας», με πρώτο πρότανη τον Θεόδ. Καβαλιώτη (Pollo, σελ. 129). Αλλά και για τις εξάρτετες τοιχογραφίες γράφουν οι ίδιοι οι Αλβανοί ιστορικοί, παραθέτοντας και εικόνες του 13ου, 14ου, 15ου και 16ου αι. από εκκλησίες στο Λεσκοβίκι, Μπεράτι, Αργυρόκαστρο, Πρεμετή, Ελβασάν... Όσο για τα χριστιανικά κτίσματα; ε!, η κοινή Τσέπου, που χτίστηκε από τον Ιουστινιανό και υπάρχει ως τα χρόνια μας, αρκεί σαν παράδειγμα. Όπως και τα βυζαντινά εκκλησιαστικά κτίσματα της Δρυινοπόλεως, όπως οι ναοί του Αγίου Γεωργίου και της Ζωοδόχου Πηγής (1670), στην Κορυσά...

Αλλά, ας θεθεί και το ερώτημα: ποιά άλλη γλώσσα μιλιέται περισσότερο εκεί πάνω, μετά την επίσημη, την αλβανική δηλαδή; και, πώς μπορεί να εξηγηθεί το φαινόμενο τούτο αφού, επί αιώνες, καμιά μετακίνηση πλη-

θυσμών από την Ελλάδα προς τα εκεί δεν έγινε, αφού καμιά ελληνική και μακρόχρονη κατάκτηση του αλβανικού χώρου δεν είναι γνωστή από πολλούς αιώνες αφού, τέλος, καμιά επίσημη πρόσκληση από τους ντόπιους προς το ελληνικό στοιχείο δεν έλαβε χώρα; πώς μπορεί λοιπόν να εξηγηθεί η ύπαρξη της ελληνικής γλώσσας; ας δούμε, όμως, και το τι έγραφαν οι Ιταλοί σχετικά, κατά το 1913 (μια χρονολογία με σημασία).

«In alcuni villaggi scaglionati lungo la vallata del Drinos si conservano ancora vestimenta et tradizioni che ricordano il culto estetico delle antiche genti elleniche. La lingua greca parlata qui è molto più pura et armoniosa della lingua parlata... in Atene» (114, σελ. 217-272, in αρ. βιβλ. 67). Δηλαδή «σε μερικά χωριά ιδρυμένα κατά μήκος της κοιλάδας του Δρίνου διατηρούνται ακόμη φορεσιές και παραδόσεις που θυμίζουν την αισθητική κουλτούρα των αρχαίων ελληνικών φυλών. Η ελληνική γλώσσα που μιλιέται εδώ είναι πολύ πιο καθαρή και αρμονική από τη γλώσσα που μιλιέται... στην Αθήνα».

Ναί όμως που την εξήγηση μας τη δίνουν δυο σύγχρονοι Αλβανοί ιστορικοί, ο Puto και ο Pollo: «από την Επίδαμνο-γράφουν— και το Δυρράχιο, ο (αρχαίος) ελληνικός πολιτισμός θα διεισδύσει στο εσωτερικό των Ιλλυρικών περιοχών» (σελ. 14)... και παρακάτω: «Οι γλύπτες της Απολλωνίας έμειναν πιστοί στις σχολές της ελληνικής γλυπτικής» (σελ. 16)... και πιο κάτω: «σ' ορισμένες πόλεις και περιοχές του νότου (της Αλβανίας δηλαδή) τα ελληνικά θα παραμείνουν κυρίαρχη γλώσσα των γραπτών μνημείων»... και συνεχίζουν σε άλλες σελίδες: οι «περιοχές του νότου χαρακτηρίζονται από μια εξελιγμένη αστική κουλτούρα βαθιά χαραγμένη από τον ελληνικό πολιτισμό»...

Εμείς τουλάχιστο, δεν έχουμε να προσθέσουμε τίποτα άλλο. Γι' αυτό και προχωρούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

★

★ ★

Πορεία και εγκατάσταση των Αρβανιτών εποίκων στη Μεσογαία και, ιδιαίτερα, στο τι συνάντησαν σ' αυτή, κατά τον ερχομό τους.

Το 1204, έτος της κατάληψης της Πόλης από τους Φράγκους, ίσως είναι (κατά τη γνώμη μας) κι από αυτό το 1453, το πινό μαύρο κι άραχλο έτος για τον ελληνισμό. Γιατί αποτέλεσε και την απαρχή της πτώσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από ομόθρησκους, τους Λατίνους. Και που από τότε, θα ακολουθήσουν εξακόσια δεκαέξι ολόκληρα χρόνια αδιάκοπου δουλωμού.

Είναι αλήθεια ότι το ψυχορράγημα του δικέφαλου αετού ράγισε την καρδιά του ελληνισμού. Όμως, ο αετός εκείνος δεν πέθανε ολότελα. Θανάσιμα πληγωμένος, κατόρθωσε να φτάσει στην Ήπειρο και οι μισοσπασμένες φτερούγες του αγκάλιασαν τα κορφοβούνια της. Ο επιθανάτιος ρόγχος του αντιλάλησε στα ηπειρώτικα φαράγγια κι έγινε κραυγή και κατάρα, έγινε τραγούδι και μοιρολόι στα στήθια των περήφανων κατοίκων της. Έγινε Δεσποτάτο της Ηπείρου, η μόνη σε έκταση, καθολικότητα, αγωνιστικότητα και διάρκεια χρόνου λεύτερη γωνιά της σκλαβωμένης πατρίδας. Το Δεσποτάτο πάλαιψε, κατάκαψε κι απανθρακώθηκε. Όμως, μετά το ολοκαύτωμα, είχαν απομείνει κάτω από τις στάχτες λίγες σπίθες που φώλιασαν στα σουλιώτικα στήθια κι από κει, δυναμωμένες, έγιναν φλόγες κι έφεξαν ελπιδοφόρα τα κατραμιασμένα σκοτάδια της ατέλειωτης νύχτας του δουλωμού, δυο-τρεις μόλις γενιές πριν από το γλυκοχάραμα.

Δεσποτάτο της Ηπείρου... Η μόνη ελεύθερη πατρίδα επί 130 χρόνια, μετά την πτώση της Πόλης από τους Φράγκους, κάτω από ελληνοαρβανίτικα χέρια. Αρχικά με τους Άγγελους τους Κομνηνούς και, μετά μια πύση 20 ετών σέρβικης κατάκτησης και την ήττα του Νικηφόρου στον Αχελώο από τον Κάρολο Τόπια (1358), το δεσποτάτο ξαναγυρίζει πάλι ελεύθερο, κάτω από τους Μπουαίους, τους Σπαταίους και τους Λιοσαίους.

Κι έτσι φτάσαμε γύρω στο 1400 μ.Χ., και από εδώ και πέρα θα αφήσουμε την Ήπειρο και τον Γεώργιο Καστριώτη-Σκεντέρμπεη να συνεχίζει τον αγώνα του, κει πάνω, κατά των Βενετσιάνων, των Φράγκων, των Σέρβων και των Τούρκων. Λέμε ότι πρέπει να αφήσουμε την Ήπειρο γιατί, λίγο πριν και μέχρι αυτή τη χρονολογία (1386-1403) η χώρα δοκιμάζεται σκληρά από εσωτερικές διενέξεις. Τότε ακριβώς, πολλοί Αρβανίτες, βαρυστημένοι από τους αδιάκοπους πόλεμους και τις ανωμαλίες που συνέβαιναν στον τόπο τους, είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους και κατευθύνονταν προς τα νότια. Προς την κυρίως δηλαδή Ελλάδα, αφού σ' αυτή και μόνο εύρισκαν κατανόηση, αγάπη, αδελφσύνη, σιγουριά. Εδώ, ήξεραν ότι δεν τους περίμεναν εχθροί, ότι δεν ένιωθαν σαν ξένοι...

Πραγματικά, δεν ήσαν ξένοι. Γιατί, από χιλιάδες χρόνια πριν, οι πρόγονοί τους κατέβαιναν κατά καιρούς στην Ελλάδα και οι κάτοικοι της τελευταίας ανέβαιναν στη χώρα τους...

Ξεκάθαρα στοιχεία, σχετικά με την ακριβή χρονολογία του πρώτου ερχομού των Αρβανιτών στη Μεσογαία (και Β. Λαυρεωτική) δεν υπάρχουν. Από έμμεσες όμως πληροφορίες μπορούμε να τοποθετήσουμε —χρονολογικά και με ελάχιστη απόκλιση— την έλευση των εποίκων στην Αττική.

Η πορεία των Αρβανιτών προς τη νότια Ελλάδα μοιάζει με τις προγενέστερες πορείες των ελληνικών φύλων. Εξορμούν από την αρχική τους πηγή την Ήπειρο και, κατεβαίνοντας, απασχίζονται σε δυο ομάδες. Η μια κατεβαίνει νωρίτερα, φθάνει στη Θεσσαλομαγνησία και σταθμεύει στο Σπερχειό. Κι από κει, διασχίζοντας τη Βοιωτία, φτάνει στα βόρεια της Αττικής, όπου και καταλήγει. Είναι, πιθανότατα, η ομάδα που έρχεται ύστερ' από την έγκριση του βασιλιά της Αραγωνίας. Το έγγραφο φέρνει ημερομηνία 31 Δεκεμβρίου του 1382 (68, 113β). Αν λοιπόν υπολογίσουμε ότι θα μεσολάβησαν και λίγοι μήνες από την αποστολή, μέχρι τη λήψη και εκτέλεση της διαταγής προς τον εδώ τοποτηρητή του βασιλιά Ροκαμβέρτη, τότε φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι το έτος 1383 θα πρέπει να θεωρηθεί σαν η ενωρίτερα αποδεκτή χρονολογία για την πρώτη εμφάνιση των Αρβανιτών στην Αττική. Και ότι, πιθανότατα, η ολοκλήρωση αυτού του εποίκισμού να έγινε σταδιακά, οπότε και τα επόμενα δυο χρόνια (1384 και 1385) είναι σχεδόν τα βέβαια για την πρώτη εμφάνιση των εποίκων στην Αττική.

Όμως, σε ολόκληρη την Αττική ή μόνο στη βόρεια έγινε η πρώτη εκείνη εγκατάσταση των Αρβανιτών;

Από ότι μπορούμε να υποθέσουμε, το κύμα τούτο του πρώτου εποίκισμού σταμάτησε στη βόρεια Αττική χωρίς να κατέβει παρακάτω, προς τη Μεσογαία δηλαδή. Γιατί το καταλανικό δουκάτο δεν είχε πρωτεύουσα την Αθήνα. Γιατί οι Καταλανοί δεν μπορούσαν —ακόμη κι αν το ήθελαν— να έχουν έναν τόσο μεγάλο αριθμό εποίκων, ικανό να πληρώσει ολόκληρη την Αττική. Γιατί, κι αν ακόμη δεχτούμε ότι τον είχαν, θα επάνδρωναν μόνο τα βόρεια σύνορα του δουκάτου, τα στρατηγικά πιο ευαίσθητα. Γιατί, τέλος, τόσο για πολιτικούς όσο και για λόγους εσωτερικής ασφάλειας, θα αποτελούσε ασύνετη πράξη η σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα εγκατάσταση ανθρώπων, για τους οποίους δεν ήξεραν καλά-καλά το ποιόν τους. Και, για τους οποίους θα ήταν δύσκολος, σε περιόδους υποφίας ή σποραδικής στάσης, ο έλεγχός τους, ώστε να καταστειλουν τυχόν εξέγερσή τους. Για όλα τα παραπάνω, καθώς και για τον αρβανίτικο εποίκισμό στην Αττική έχουμε γράφει λεπτομερέστερα αλλού (88).

Έτσι, φαίνεται ότι η πρώτη τούτη ομάδα, που κατέβηκε από τη Θεσσαλομαγνησία στην Αττική, δεν θα πρέπει να έφτασε μέχρι τη Μεσογαία και τα Β.Δ. της. Κι αν ακόμη έφτασε, θα ήταν ελάχιστη, ανάξια λόγου. Θα ήταν σταθμός, ομάδες περιπολίας.

Αντίθετα, η πορεία της δεύτερης ομάδας είναι εκείνη που θα έφτασε στη Ν.Α. Αττική. Η διαφορά των τοπωνυμίων και της απόχρωσης της διαλέκτου μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης ομάδας, η σχετική διαφορά των εθίμων και συνηθειών (92) αλλά και από άλλα στοιχεία, είναι σαφείς ενδείξεις που προσκομίζονται για την πορεία της τελευταίας τούτης ομάδας, και που δικαιολογούν και πειθούν στο εξής: στο ότι δηλαδή οι Αρβανί-

τες της Μεσογαίας προέρχονται από άλλη, διάφορη και λίγο μεταγενέστερη πορεία από εκείνη της Θεσσαλομαγνησίας. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή, και με σειρά.

Είναι γνωστό ότι μετά την κατάλυση του δεσποτάτου της Ηπείρου οι νικημένοι αρβανίτες των Μπουαίων, των Σπαταίων και των Λιοσαίων κατέβαιναν, διαμέσου της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας στην Πελοπόννησο, ύστερ' από πρόσκληση του δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρου Παλαιολόγου. Οι δέκα χιλιάδες εκείνες των Αρβανιτών, περνώντας το Αντίρριο, φτάνουν στις ακτές του Κορινθιακού. Μερικοί θα παραμείνουν σ' αυτές, ενώ οι υπόλοιποι, και πολυπληθέστεροι, ακολουθώντας τα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου περνούν την Αχαΐα, πορεύονται διαμέσου της Ηλείας και φτάνουν στη Μεσσηνία, κοντά στο Μυστρά, αφήνοντας στο διάβα τους μικρές εστίες και τοπωνύμια, όπως π.χ. τα Μπούα, Σπάτα, Λιόπεσι κ.ά.

Κι από δω, πιθανότατα, αρχίζει η ανάκαμψη, η αναστροφή πορεία, σαν πέταλο.

Ο Νέριος Ι Ατζαγιόλι, κύριος και αυθέντης της Κορίνθου, παντρεύει τη μεγαλύτερη κόρη του με το δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο Ι Παλαιολόγο. Ο Νέριος, έχοντας τα μάτια του στραμμένα στην καταλανική Αττική, «μάζευε στρατιώτες από κάθε δυνατό μέρος» κατά τη μαρτυρία του επισκόπου του Άργους. Έτσι, πήρε σαν βοήθεια από τον Παλαιολόγο και 800 Αρβανίτες ιππείς (60, σελ. 386 και 62, σελ. 366). Η ευκαιρία εισβολής στην απέναντι του ισθμού χώρα δόθηκε από την άρνηση της κόμισσας των καταλωνικών Σαλώνων για γάμο της κόρης της με τον ανεψιό του Νέριου. Έτσι, ο τελευταίος γίνεται οριστικός κύριος της Αττικής (Δουκάτου της Αθήνας) στις αρχές του 1388. Στην κατάκτηση αυτή είχαν βοηθήσει και οι έμπιστοι του Αρβανίτες ιππείς, και ίσως και άλλοι στρατευμένοι Αρβανίτες. Το τι έγιναν οι καβαλάρηδες εκείνοι δεν χρειάζεται να το μαντεύσει κανείς. Τους κράτησε ο Νέριος κοντά του, έξω από την Αθήνα, τόσο για την ασφάλεια τη δική του και του Δουκάτου, όσο και για τη την οικονομική ανόρθωση της χώρας, η οποία ήταν αραιωμένη από πληθυσμό. (88, σελ. 31-63). Τον εμπλουτισμό με αρβανίτικο έμφυχο υλικό συμπλήρωσε ο διάδοχός και νόθος γιός του Νέριου, Αντώνιος Ι Ατζαγιόλι (1405-1423). Έτσι, από τους Καταλανούς, πιθανότατα, άρχισε ο πρώτος εποίκισμός, με λίγους Αρβανίτες, στο 1383-1384 για να συμπληρωθεί, αναμφισβήτητα, τέσσερα χρόνια μετά, από τον αυθέντη πια του δουκάτου της Αθήνας Νέριο (1388-1394) και στη συνέχεια από τον Αντώνιο Ι Ατζαγιόλι (1403-1423).

★

Τα χρόνια κείνα, στην Αττική, υπήρχε βέβαια ντόπιος, παλαιός ελληνικός πληθυσμός, αν και αραιωμένος και σε εξαθλίωση. Τον κλαίει ο

Ακοιμνάτος. Όμως, πληθυσμός υπήρχε, αναμφισβήτητα, πριν έρθουν οι Αρβανίτες. Γιατί αλλιώς, ποιός έχτιζε τις εκκλησίες, τους πύργους, ποιός φρόντιζε για την κτηνοτροφία, ποιός γέμιζε τις μονές, από τους βυζαντινούς χρόνους μέχρι τότε; και, στη συνέχεια, ποιός θα κουβαλούσε τις πέτρες, για να χτιστούν οι πέτρινες βίγλες και οι φράγκικες εκκλησίες στην Παιανία, στα Σπάτα, στο Κορωπί και στο Μαρκόπουλο; ποιός καλλιεργούσε τα φέουδα που είχαν τώρα περιέλθει στα χέρια των κατακτητών; οι Λατίνοι; όχι βέβαια, αυτοί ήταν τώρα οι κυρίαρχοι, αυτοί ήρθαν σαν αυθέντες, όχι σαν υποτελείς, όχι σαν δούλοι. Οι Φράγκοι δεν σκοτίστηκαν να έρθουν εδώ ούτε σαν χτίστες, ούτε σαν σκαφτιάδες ή τσοπάνηδες. Ήρθαν οι άνθρωποι να αρπάξουν τα έτοιμα και να βάλουν άλλους να δουλεύουν γι' αυτούς. Οι άλλοι, φυσικά, δεν ήταν άλλοι από τον παλιό, το γηγενή πληθυσμό.

Αυτή, λοιπόν, κατά τους χρόνους εκείνους θα έπρεπε να ήταν, πάνω-κάτω, η κατάσταση στη Μεσογαία. Οι καινούργιοι της κάτω, οι Αρβανίτες, θα εγκαταστάθηκαν κάπως μακρύτερα από τους οικισμούς των ντόπιων παλαιών κατοίκων, σε στρατηγικές θέσεις κλειδιά, γύρω δηλαδή από υψομετρικές θέσεις. Εκεί θα έφτιαξαν τους πρόχειρους καταυλισμούς — χωριά τους κι εκεί γύρω βέβαια θα έβοσκαν τα ζωντανά τους και θα καλλιεργούσαν την άγρια κι αζήτητη γη, που έγινε πια σαν δική τους. Παράλληλα, ίσως να φύλαγαν σε σκοπιές για τον κίνδυνο της πειρατείας.

Δεν ξέρουμε ποιά ήταν η αντίδραση των παλαιών απέναντι στους καινούργιους κατοίκους, ούτε με ποιό μάτι θα έβλεπαν οι τελευταίοι τούτοι τους πρώτους. Αφού όμως οι νεόφερτοι δεν ήρθαν σαν κλέφτες, ούτε σαν κατακτητές, ούτε σαν επιδρομείς, και αφού δεν πήραν τη γη τους, φυσικό ήταν να μην υπάρχουν σοβαρές προστριβές. Επειδή δε και οι Αρβανίτες ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι, δεν αποκλείεται να βλέπονταν στην κυριακάτικη λειτουργία. Και ίσως να έκαναν ανταλλαγές μεταξύ τους, σε σπόρους ή σε γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα.

Έτσι περίπου θα πρέπει να συμπορεύτηκαν οι δυο πληθυσμοί, για πενήντα πάνω-κάτω χρόνια, από τότε δηλαδή που ήρθαν εδώ οι Αρβανίτες. Όμως... όμως ο ορίζοντας όσο πήγαινε και συννέφιαζε, η τουρκική θύελλα κατέβαινε προς τα μέρη τους απειλητική. Όσπου το κακό τους ήρθε κατακέφαλα.....

Με τον ερχομό του καινούργιου κατακτητή άνθρωποι και ζώα έγιναν ένα, εξομοιώθηκαν δηλαδή, εξισώθηκαν μεταξύ τους. Για τον Αρβανίτη, η νέα κατάσταση ήταν εξίσου τρισάθλια με εκείνη του παλιού κάτοικου. Η ίδια μοίρα περίμενε και τους δύο, χωρίς διάκριση. Ο ίδιος κατατρεγμός, η αυτή ισοπέδωση. Έχασαν τον εαυτό τους, τα χτήματά τους, τα κοπάδια τους, την προκοπή τους. Πλήρωναν κι οι δυο τους ίδιους εξοντωτικούς φόρους. Με ένα λόγο, είχαν χάσει την ταυτότητά τους, αφού όλοι είχαν σαν ετικέττα μια και μόνη: τη λέξη ραγιάς.

Τώρα πλέον, Αρβανίτες και παλαιοί κάτοικοι, αναπολούσαν το χτές. Οι πρώτες πιθανές δυσπιστίες που πιθανό να υπήρχαν μεταξύ τους, ανήκαν πια στο παρελθόν. Και των μεν και των δε οι πρόγονοι, κατά τη στιγμή της τουρκικής κατάκτησης, αναπαύονταν στο ίδιο κοιμητήριο. Οι φαμελιάρηδες και τα παιδιά τους είχαν γεννηθεί στα χώματα της Μεσογαίας και αυτή γνώριζαν τώρα για πατρίδα τους. Και οι δυο τώρα υπόδουλοι, ο ένας πλάι στον άλλο, δούλευαν για τον ίδιο αφέντη. Έσκαβαν, τρυγούσαν, θέριζαν... ο ιδρώτας έτρεχε από το μέτωπο και των μεν και των δε με την ίδια ροή. Έτρωγαν το ίδιο πικρό ψωμί και έπιναν από το ίδιο ποτήρι το φαρμάκι που οι περιστάσεις τόσο γενναιόδωρα τους είχαν προσφέρει...

Το ότι και οι δυο πληθυσμοί είχαν γίνει ένα από τότε φαίνεται και από το ότι, από την άφιξη του Τούρκου κι έπειτα, κανένας δεν σκέφτηκε να εκμεταλλευθεί την περίσταση και να πάρει με το μέρος του κατακτητή, για να καρπωθεί ωφέλη σε βάρος του άλλου. Τώρα πια όχι μόνο δεν τους χώριζε τίποτα αλλά, αντίθετα, τους ένωνε το παν. Και του ενός και του άλλου, χωρίς διάκριση, ο τύραννος άρπαξε την κόρη του για να στολίσει το χαρέμι του και το γιό του για να γίνει γενίτσαρος. Μέσα σε τέτοια τεράστια προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν, τα ήθη, τα έθιμα κι η γλώσσα ήταν λεπτομέρειες που ξεπεράστηκαν εύκολα. Και, κάτω από τη σκέπη της ίδιας θρησκείας, συναθροίστηκαν κι ενώθηκαν. Και αντί να παίρνει ο δυνάστης τα παιδιά τους, προτίμησαν να τα παντρεύουν μεταξύ τους. Έτσι, αναμιχθήκαν κι έγιναν ένα. Από δω και πέρα, με τη συνένωση του αίματος και με τις ευλογίες της Εκκλησίας ζούσαν σαν αδερφοί κι αντιμετώπιζαν από κοινού τις πίκρες της σκλαβιάς.

★

★ ★

— Έτσι πορεύτηκαν κατά τα ατέλειωτα χρόνια της δουλείας οι ραγιάδες της Ν.Α. Αττικής — παλαιοί κάτοικοι και Αρβανίτες έποικοι. Ο πληθυσμός παρέμεινε ο ίδιος, χωρίς καμιά νέα εισροή αίματος, μέχρι το Εικοσιένα.

— Από τη Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση ως τη Μικρασιατική Τραγωδία, η Ν.Α. Αττική παραμένει, από πλευράς σύνθεσης πληθυσμού, η ίδια. Λίγες, ελάχιστες περιπτώσεις «ξένων» — Ελλήνων δηλαδή από την επικράτεια του ανεξάρτητου κράτους ή από νησιά, Ήπειρο και Μακεδονία δεν αλλάζουν, ούτε στο ελάχιστο, την ισορροπία του πληθυσμού. Οι «ξένοι» απορροφούνται, αφομοιώνονται και συμπορεύονται με το συμπαγή πληθυσμό.

— Ο μικρασιατικός ξεπορτισμός φέρνει μια κάποια «αναστάτωση» — κυρίως για το χρονικά απότομο της έλευσης στην περιοχή. Οι νεόφερτοι δεν ξεπερνούν το 2-5% του ντόπιου πληθυσμού που, κι αυτοί, λίγο-λίγο «εγκλιματίζονται» στο ισχυρό τοπικό περιβάλλον. Ο πληθυσμός δεν αλλά-

ζει, παραμένει ο ίδιος στη βάση του, εκτός από μερικές περιοχές όπως π.χ. η Ανάβυσσος. Η «Γαλήνη» του Βενέζη, εδώ, αποτελεί αδιάσειστο τεκμήριο.

— Το τέλος του πρώτου μισού του αιώνα μας οριοθετεί «μια κάποια αλλαγή» στην προέλευση και σύνθεση του πληθυσμού της Ν.Α. Αττικής, που από τις αρχές του δεύτερου μισού (δεκαετία του 1950) μεταβάλλεται σε μια «κάποια αλλαγή». Και, που, από το τρίτο τέταρτο κι έπειτα (1975—1985) γίνεται μια «υπολογίσιμη αλλαγή». Δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία μέχρι την ώρα που γράφονται οι σειρές αυτές, όμως, είναι βέβαιο, ότι ένας ολόκληρος κόσμος, κάθε κοινωνικής τάξης και προέλευσης ήρθε και εγκαταστάθηκε στην περιοχή, και ιδιαίτερα στα παράλια της. Δεν γνωρίζουμε ακόμη πόσοι από αυτούς τους ανθρώπους θα γίνουν μόνιμοι κάτοικοι και δημότες στην περιοχή. Όπως δε γνωρίζουμε και πόσοι άλλοι θα έρθουν. Για τους λόγους τούτους η οποιαδήποτε εξαγωγή συμπερασμάτων είναι, σήμερα τουλάχιστον, παρακινδυνευμένη και σαν τέτοια πρέπει να αναβληθεί. Οπωσδήποτε, είναι η μεγαλύτερη πληθυσμιακή εισροή — ένας νέος εποικισμός— που έλαβε χώρα πεντέμισυ περίπου αιώνες μετά, μετά από εκείνο των Αρβανιτών.

Η συμβολή των Μεσογαιατών στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες.

Ο αγώνας των Μεσογαιατών για την Ανεξαρτησία αρχίζει λίγο μετά την άλωση της Πόλης από τους Τούρκους. Η εξαφάνιση επωνύμων οικογενειών, ντόπιων και εποίκων, γνωστών από τη Λατινοκρατία, μαρτυράει για την πιθανή εξόντωσή τους από τον κατακτητή. Οι φάρες εκείνες εξολοθρεύτηκαν, τα ονόματά τους όμως παράμειναν σαν τοπωνύμια στη Ν.Α. Αττική.

Η πρώτη γνωστή ανταρσία των κατοίκων της περιοχής μας αρχίζει γύρω στα 1650. Τη γνωρίζουμε από τα γραφόμενα ξένου Προξένου (102) στα οποία, μεταξύ άλλων, μαθαίνουμε τα παρακάτω:

«Έχουν περάσει είκοσι περίπου χρόνια —γράφει στα 1674 ο Gi-gaud— από τότε που δυο Αρβανίτες, ονομαζόμενοι ο ένας Μπουζαλάς και ο άλλος Λάμπρος, ξεσηκώθηκαν σ' αυτά τα μέρη (δηλαδή στα Μεσόγεια) με εκατόν είκοσι άλλους και κράτησαν για πεντ-έξι μήνες... Τους Τούρκους που έπεφταν στα χέρια τους τούς έκοβαν το κεφάλι... Τελικά οι Τούρκοι εξεστράτευσαν εναντίον τους με επτακόσιους περίπου άνδρες, για να περικυλώσουν αυτούς τους Αρβανίτες. Αλλά εκείνοι, αφού αμύνθηκαν σθενα-

ρά, έφτασαν υποχωρώντας στον Υμηττό απ' όπου άρχισαν να τους ρίχνουν με τις σφεντόνες με τόση σφοδρότητα, ώστε πολλοί Τούρκοι... Λίγες μέρες αργότερα, επειδή έμαθαν ότι έρχονται κι άλλοι Τούρκοι από τη Θήβα και την Εύβοια... μπάρκαραν από το Πορτο-Ράφτη με πλοίο που τους έστειλαν οι Ενετοί από τη Τζιά. Οι καλούμενοι Μπουζαλάς και Λάμπρος έκαναν θαύματα στην υπηρεσία του ενετικού στρατού...».

Τους Μεσογειτες όμως τους βρίσκουμε πάλι εναντίον των Τούρκων στην πολιορκία της Ακρόπολης από τους Ενετούς του Μοροζίνι. Για άλλη μια φορά όμως η φορά των πραγμάτων συμμάχησε με την κακιά τους Μοίρα, αφού αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Αττική. Και να επιστρέψουν, στα χώματά τους, δεν ξαίρουμε πόσοι, ύστερ' από τη χάρη που τους έδωσε ο σουλτάνος. Όμως, τα αισθήματά τους δεν άλλαξαν απέναντι στον κατακτητή, αν κρίνουμε την παρακάτω περικοπή του Georges Guillet de la Guilletère (108): «Εσύ πέθανες — έλεγε κάποιος από την περιοχή της Κερατέας, αποχαιρετώντας το νεκρό συγχωριανό του. Ρώτησε όμως τον Άγιο Πέτρο, όταν σου ανοίξει τις πόρτες του παραδείσου, αν θα βρουν τιμωρία στον Άδη αυτά τα σκυλιά οι Τούρκοι, που μας τυραννούν».

Αλλά και η συμβολή της Ν.Α. Αττικής στον αγώνα είναι τόσο γνωστή που δεν χρειάζεται εδώ να την αναπτύξουμε. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να βρει λεπτομερή εξιστόρηση των γεγονότων αλλού (94), όπου και τα ανέκδοτα έγγραφα και η σχετική βιβλιογραφία. Θα σταθούμε μόνο στην παρακάτω περικοπή του Μακρυγιάννη, ύστερ' από την αυθόρμητη και εθελούσια είσοδο των Μεσογειτών για την υπεράσπιση του κάστρου της Ακρόπολης από την πολιορκία του Κιουταχή. Γράφει λοιπόν ο Μακρυγιάννης: ...«Αυτήνοι οι πολιορκημένοι ήταν γυμνοί και δυστυχημένοι... Κι ο καημένος ο Ντάβαρης ο αναγνώστης κι ο Γερόλιτζος με τόσους πατριώτες τους... ήρθαν να σκοτωθούν με τους χωργιανούς τους κι ήφεραν κι όλα τα βόδια και τα σκουτιά των σπιτιών τους κι έντυναν κι έθρεφαν τους δυστυχημένους τους Αθηναίους, οπού συναγωνίζονταν εξ αρχής εις τα δεινά της πατρίδος. Και τότε ως αδελφοί μέραζαν τα ειδικά τους.

Και μόνον η περικοπή αυτή φτάνει για τους προγόνους μας αγωνιστές, συμπατριώτες μου και μη — για τον άξιο σπλαρχηγό τους, τον Αναγνώστη Ντάβαρη. Και ξέρουμε ότι μετά τον Αγώνα, εκείνοι που έδωσαν τα πάντα, δεν ζήτησαν τίποτα από την πατρίδα. Πέθαναν ξεχασμένοι (88, 94) από μας τους απογόνους τους, ας το πούμε καθαρά. Αλήθεια, με την ευκαιρία, υπάρχει οδός σ' όλα τα Μεσόγεια (και σ' επέκταση στη Ν.Α. Αττική) με το όνομα του σπλαρχηγού; Γιατί νομίζω ότι, με εξαίρεση μια-δυό κώμες, δεν έχουν οδό του καπετάνιου... Το έχουμε ξαναγράψει και αλλού, σε κάποιο πρόλογο, εδώ και δεκαπέντε χρόνια (94). Μάταια, όμως...

Με δυο μόνο λόγια, θα αναφερθούμε στους μετέπειτα αγώνες και στη συμβολή των Μεσογαιατών στους αγώνες τους για το δίκιο και την αξιο-

πρέπεια του Έθνους. Την έκταση και τις λεπτομέρειες ελπίζουμε να τις αναφέρουμε κάποτε, με τεκμηρίωση και σε έκταση. Μπορούμε όμως από εδώ να τονίσουμε ότι η συμβολή των κατοίκων της Ν.Α. Αττικής στους αγώνες της πατρίδας και ενθουσιώδης ήταν και συνεχής και με συνέπεια, και μετά το Εικοσιένα, στους ελεύθερους δηλαδή χρόνους. Τόσο στους ειρηνικούς, όσο και στους πολεμικούς, όπως στους βαλκανικούς του 12-13, όπως στη Μικρασία, όπως στο 40-41, όπως στην αντίσταση. Με τόσους μάλιστα νεκρούς και εξαφανισμένους, ώστε να μη φτάνουν όλοι οι δρόμοι του κάθε δήμου ή κοινότητας να πάρουν τα ονόματα των χαμένων για την πατρίδα παιδιών τους.

Συμπεράσματα

Από όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα μελέτη, μπορούν να εξαχθούν τα παρακάτω γενικά συμπεράσματα, σχετικά με τη συμβίωση των παλαιών κατοίκων και των Αρβανιτών της Ν.Α. Αττικής, από τον ερχομό τους ως την Ανεξαρτησία.

1) Ότι παλαιοί κάτοικοι και έποικοι έζησαν μονιασμένοι. Δεν αναφέρεται τίποτα σχετικό με εμφύλιους πόλεμους ή διενέξεις μεταξύ τους. Ούτε για προδοσίες. Αντίθετα, και οι μεν και οι δε συνεργάστηκαν, κρατώντας υψηλά την έννοια της (κοινής) πατρίδας.

2) Ότι διατήρησαν και τις δυο γλώσσες των προγόνων τους, με υπερίσχυση τη γλώσσα των εποίκων. Όμως, και η άλλη παρέμεινε ζωντανή και επίσημη. Τούτο καταφαίνεται από τις θρησκευτικές τελετές και τα εκκλησιαστικά βιβλία στα ελληνικά. Αλλά και από τα τοπωνύμια, που είναι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία: α) ελληνικά, αρχαία, ή βυζαντινά, καθαρά ή παρεφθαρμένα [(Π-ή) Μεντέλη, Παλλάνα, Γαρηττό, Ραφήνα, Πικέρμι, Πύργος, Κάμπος, (Π ή) Μισκοπή, Βραύνα, Μπρασάς, Τρίβλια, Θορικός, Ανάβυσσο, Λαύριο, Σούνιο]. β) αρβανίτικα ή ελληνοαρβανίτικα (Πυργάρ-θι, Καμάρ-θι, Κατσουλιέρ-θι, κεραμιδε-ζα, αγριλιέ-ζα, βελανιδέ-ζα). γ) σπάνια είναι τα τουρκικά ή λατινικά τοπωνύμια, και αυτά κυρίως από ονόματα χωροδεσποτών (Κάντζα, Καρελά, Κόκλα, Σπάτα). Και, τέλος, άξιο για σημείωση δ) δεν υπάρχει σλαβικό τοπωνύμιο στην περιοχή.

3) Ότι, αυτόχθονες και έποικοι, σεβάστηκαν: α) τα μνημεία των αρχαίων ελλήνων του τόπου τους (Λιοντάρι-Κάντζας, ναό Αρτέμιδας, αγάλματα, αμφιθέατρο Θορικού, Καβοκολόνες, ακόμη και τάφους βασιλιάδων ή μνημεία, που γνωρίζουμε από αρχαίους (Παυσανία) ή μεταγενέστερους ξένους ταξιδιώτες, της Τουρκοκρατίας.

β) τα βυζαντινά μνημεία και χριστιανικά κτίσματα (χιόνιο Νεοφύτου,

Μονή Φιλοσόφων, υδραγωγεία, ιερά και εκκλησίες βυζαντινές). Μάλιστα, ενσωμάτωσαν και μαρμαρίνες αναθηματικές ή άλλες ενεπίγραφες πλάκες ή σπονδύλους στα ιερά κτίσματα, που διασώθηκαν ως τα χρόνια μας.

4) 'Ότι προσηλώθηκαν με φανατισμό τη χριστιανική τους πίστη. Δεν αναφέρονται περιπτώσεις εξωμοτών. Δεν υπήρξαν ούτε μνημονεύονται τζαμιά στη Ν.Α. Αττική ή νοαί της λατινικής εκκλησίας, για τις θρησκευτικές ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού.

5) 'Ότι διαφύλαξαν, μέχρι τα χρόνια μας, το καθετί που συνδέεται με τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, την αρχιτεκτονική και τη διάταξη των σπιτιών, τη φορεσιά και γενικά ό,τι άλλο συνδέεται με τον τόπο.

Ας έρθουμε τώρα στα ελεύθερα χρόνια του νεότερου ελληνικού κράτους, από την ανασύστασή του ως σήμερα. Παρατηρούμε ότι ένας σταδιακά ανερχόμενος ξένος πληθυσμός (που γίνεται υπολογίσιμος στην τελευταία τριακονταετία) έρχεται και κατοικεί την περιοχή της Ν.Α. Αττικής, ιδιαίτερα την παράκτια. Το ερώτημα που γεννιέται είναι το εξής: πόσοι από αυτούς τους ανθρώπους θα γίνουν μόνιμοι κάτοικοι και δημότες, καθώς και πόσοι θα προσαρμοστούν και θα συνεργαστούν με τον υπάρχοντα πληθυσμό και θα σεβαστούν το αττικό περιβάλλον. Πόσοι δηλαδή θα θα «δεθούν», πόσοι θα αγαπήσουν —όπως οι παλαιοί Αρβανίτες έποικοι— με πάθος τον τόπο και θα συμβάλουν στην ανόρθωσή του. Γιατί π.χ., εμείς οι γηγενείς ακούμε καινούργιες λέξεις για τόπους ανέκαθεν γνωστούς, βαπτισμένους από αιώνες, και τώρα δεν καταλαβαίνουμε ποιοί είναι αυτοί οι τόποι, πού βρίσκονται, πού αντιστοιχούν. «Προσήλιο» σου λέει ο άλλος. Ωραία λέξη, αλλά ίσως καλύψει το τοπωνύμιο (Ε)Πισκοπή που διασώθηκε από τον 8ο μ.Χ. αιώνα ή το Αγία Τριάδα ή σκέτο Τριάδα, από τον εκεί ομώνυμο ναό της τουρκοκρατίας, αφού υπάρχει σε χάρτη του 1806 —στα Αγγλικά— από ξένο περιηγητή. Ανάλογα παραδείγματα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πολλά, περιοριζόμαστε όμως σε ένα, στο παρακάτω: για μας τουλάχιστο, προκαλεί ζωνχρές αμφιβολίες αν η νεοσύστατη Κοινότητα Αρτέμιδας αντιστοιχεί στον τόπο που η Ιφιγένεια έφερε ή όχι το ξύλινο γλυπτό της (Ταυροπόλου) θεάς και που, βέβαια, δεν αντιστοιχεί καθόλου σε κείνον της Βραυρώνιας. Η πρωτοβουλία βέβαια δεν είχε καμιά κακή πρόθεση. 'Όμως αυτό δεν αρκεί. Εκείνο που επισημαίνεται είναι το ότι η απόφαση πάρθηκε βιαστικά, τόσο από τον (τους) ανάδοχο (ους) όσο —και κυρίως— κι από το ίδιο το Κράτος. Και να σκεφθεί κανείς ότι τα τοπωνύμια «Αλυκή» και «Λούτσα» (όταν κάποτε η έκταση θα έχει «αωραίους» δρόμους με άσφαλο και σπία με μεπετόν και γιαλί) κάτι θα θυμίζουν, ως προς το τί ήταν άλλοτε ο (από δω και στο εξής αγνώριστος) τόπος. Κι ύστερα, αυτό το «Αυλών»... Θα το προτιμούσαμε κάπως αλλιώς, Αυλωνίτης έστω, γιατί

με αυτό το επίσημο ένδυμα αποπροσανατολίζει...

Νομίζουμε όμως ότι ξεφύγαμε κάπως από το θέμα μας, αλλά δεν παραιστροπήσαμε. Εδώ φυσικά δεν αντιτείνουμε, δεν προτείνουμε, δεν επιχειρούμε να διορθώσουμε. Απλώς λέμε: τέτοιος εξοστρακισμός, τέτοιος εξοβελισμός αθών και ενδεικτικών λέξεων αποτελεί λύση; και ότι, η αντικατάσταση τους με άλλες καινούργιες, «εκπροσωπούν» τον τόπο; και, σε επέκταση, τόσα πολλά καινοφανή σε τόσο λίγο χρόνο μήπως ντύσουν αλλιωτικά, μήπως «μασκαρέψουν», σύμφωνα με τα παραπάνω τυχαία δειγματοληπτικά παραδείγματα μήπως, λέμε, αλλοιώσουν τη φυσιογνωμία ενός τόπου, που λεγόταν (λέγεται ακόμη) Ν.Α. Αττική; μήπως δηλαδή ο κάθε άνθρωπος που έρχεται με τη θέλησή του και που μένει σ' έναν τόπο, (τον οποιονδήποτε τόπο) θα πρέπει να τον μελετήσει πρώτα, πριν αποφασίσει να τον μετωνομάσει, να τον αλλάξει, να τον αλλοιώσει; αυτή είναι η απορία μας. Και, γιατί όχι;... αυτό θα είναι η πίκρα μας, ο πόνος μας.

Και τώρα, ας έρθουμε στους δυο λαούς, τον αλβανικό και τον ελληνικό. Σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω, ιδιαίτερα στον ηπειρωτικό χώρο, μπορούν να εξαχθούν τα παρακάτω συμπεράσματα.

Ότι οι πληθυσμοί εκείνοι, από τον Αμβρακικό κόλπο ως τις βόρειες ακτές της Αδριατικής, Έλληνες και Ιλλυριοί, ζούσαν σαν όμοροι από αρχαιότατους χρόνους, τότε που άλλοι λαοί δεν είχαν κάνει ακόμη την εμφάνισή τους στο βαλκανικό χώρο.

Ότι κατά το τόσο μακρό χρονικό διάστημα είναι αδύνατο οι Ιλλυριοί και οι Έλληνες να μην επηρέασαν και επηρεάστηκαν μεταξύ τους. Η μεγαλύτερη επίδραση, αναμφίβολα, προήλθε από τους πληθυσμούς του νότου, προς τους αντίστοιχους του βορρά.

Είναι λοιπόν λογικό οι πληθυσμοί εκείνοι να χαρακτηρισθούν σαν συμπλησιάζοντες μεταξύ τους, σαν προσομοιάζοντες, σαν παραπλήσιοι. Αν όχι, τότε τι άλλο πλησιέστερο από το ελληνικό και ιλλυρικό θα μπορούσαν να έχουν οι πληθυσμοί εκείνοι, ιδιαίτερα οι παράλιοι; λατινικό μήπως, σλαβικό ή τουρκικό;

Επιπρόσθετα, εφόσον μετείχαν και της —κατά τον Ισοκράτη— ημετέρας παιδείας, τι άλλο θα μπορούσαν να ήσαν εκείνοι και οι απόγονοί τους;

— Οι δυο τωρινοί λαοί, που από πανάρχαιους χρόνους εξακολουθούν να κατοικούν τη γη της Ηπείρου, πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι δεν συγγενεύουν με άλλους λαούς. Έχουν μείνει, φυλετικά, μόνοι.

— Ας μη το ξεχνούν... είναι μόνοι. Γι' αυτό το λόγο και πρέπει να παραγκωνίσουν — όχι όμως και να ξεχάσουν— τα λάθη που διέπραξαν ο ένας λαός απέναντι στον άλλο. Δεν είναι έργο μας να επιστημόνουμε αν έγιναν ή όχι, τότε, ποιά και πόσα λάθη, από την κάθε πλευρά. Τώρα πρωτεύει η κα-

τανόηση, η καλή θέληση, η λογική. Ευχή μας είναι να ζουν οι δυο όμοροι λαοί ανεξάρτητοι, αδελφωμένοι και ειρηνικά, όπως άλλωστε και όλοι οι λαοί του κόσμου.

Δρ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΧΑΤΖΗΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α' Ελληνική Βιβλιογραφία των Νεότερων Χρόνων

- 1) *Αλεξούδη, Ανθίμου* (μητροπ. Αμασειάς). Κατάλογος των εν ταις ιεραίς εκκλησίαις της συνοικίας Κάστρου πόλεως Βερατίου ευρισκομένων αρχαίων χειρογράφων. Δελτ. Ιστορ. Εθνολ. Ετ. Ελ. τ. 5ος (1897), σ. 352-369.
- 2) *Άμαντος, Κ.*, Οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδος. Αθήνα (σελ. 159-176).
- 3) *Αντωνίου, Αθ.*: Η αρχαία Βραυρών. Εφημ. «Αττικόν Βήμα» 4/11, 25/11 18/12/1967 και 10/1/1968.
- 4) *Αντωνίου, Αθ.*: Βραυρώνια προσωπογραφία. Φιλάδαι και Κυδαντίδαι δημόται. Αθήνα (1980) σσ. 129.
- 5) *Βακαλοπούλου, Απ.* : Ιστορία του Νέου Ελληνισμού.
— Τομ. Α': Οι αρχές και η διαμόρφωση του, Θεσ/νίκη (1961) σσ. 395.
— Τομ. Β': Τουρκοκρατία (1453-1669) Θεσ/νίκη (1964) σσ. 501.
— Τόμ. Γ': Τουρκοκρατία (1453-1669) Θεσ/νίκη (1968) σσ. 618.
— Τόμ. Ε': Η Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829) Θεσ/νίκη (1980) σ.σ. 843.
- 6) *Βερσάκη, Φρ.*: Βυζαντινοί ναοί της Β. Ηπείρου. Αρχ. Εφημ. (1916) σ. 108-17.
- 7) *Βιζουκίδη, Π.*: Συμβολή εις την Ηπειρωτική βιβλιογραφία. «Ηπειρωτικά Χρονικά τ. Β' (1927) και τ. Γ' (1928).
- 8) *Γαρδίκια, Γ.*: Οι αρχαίοι της Αττικής δήμοι Τοπωνυμικά. Πρακτ. Αρχαιολ. Ετ. Αθ. 1920, σελ. 29-79.
- 9) *Γέροντα, Δημ.* : in Καμπούρογλου, Ιστορ. Αθηναίων. Τομ. 4ος Αθήναι 1969.
- 10) *Γρηγοροβίου, Φερδ.* Ιστορία της πόλειος των Αθηνών. Μετ. Σπ. Λάμπρου. Τομ. Α και Β (1904), Γ' (1906) — Αθήναι, τυπ. π. Σακελλαρίου.
- 11) *Δρούλια, Λουκίας*: Σχεδιάσμα Ηπειρωτ. βιβλιογραφίας. Αθήναι 1964.
- 12) *Ενισλείδου, Χρ.*: Το λεοντάρι της Κάντζας Αττικής Αθήναι 1973, σ.σ.

- 13) *Ενισλείδου, Χρ.*: Η Κεραταία Αττικής, 1926. σ.σ. 96
- 14) *Ενισλείδου, Χρ.*: (Χ.Μ.Ε., Θαλασσινού-Στρατοκόπου). Αττικά, Προϊστορία της Αττικής, σελ. 263, Αθήναι 1983.
- 15) *Ενισλείδου, Χρ.*: (Χ.Μ.Ε., Θαλασσινού-Στρατοκόπου) Αττικά, Φυλαί και δήμοι της Αττικής, Αθήναι 1984, σ.σ. 478.
- 16) *Ευαγγελίδου, Δημ.*: Οι αρχαιότητες και τα βυζαντινά μνημεία της Β. Ηπείρου, Νέος Έλληνομν. τ.Α'. (1914).
- 17) *Θεοχάρη, Δ.*: Ανασκαφαι εν Αραφήνι: Πρακτ. Αρχ. Έτ. (1951) σ. 77-92 — (1952) σ. 129-151, — (1953) σελ. 105-118, — (1954) σ. 104-152.
- 18) *Θεοχάρη, Δ.*: Ασκηταριό. Προϊστορική Ακρόπολις παρά την Ραφήναν Αρχαιολ.Εφημ. τομ. Γ'. (1953-54) σελ. 59-76.
- 19) *Θεοχάρη, Δ.*: Ανασκαφή νεολιθικού συνοικισμού εν Ν. Μάκρη Αττικής. Πρακτ. Αρχ. Έτ. (1954) σ. 114-122.
- 20) *Ιστορία του Έλλην. Έθνους*: Εκδοτ. Αθηνών, τομ. Α, Β, Γ1 και Γ2.
- 21) *Ιωάννου, Ιω.* Το σπήλαιο «Κουτούκι» Παιανίας Αττικής. Έκδοσις Ομικρον, Αθήναι 1971.
- 22) *Καιροφύλα, Κ.*: Ιστορία των Αθηνών υπό βυζαντινούς και Φράγκους. Αθήναι 1933.
- 23) *Καλέργη, Διδώ*: Ο Υμηττός. Αθήναι 1948.
- 24) *Καλογεροπούλου, Αθηνά*: Ήπειρος - Ιστορ. Έλλ. Έθνους, Εκδοτ. Αθ. τ. Γ1 σσ. 152-170
- 25) *Καλογεροπούλου, Δ.*: Βιβλιογραφική συμβολή εις τα περί Αλβανίας (1771-1929) Αθήναι 1929.
- 26) *Καμπούρογλου, Δημ.*: Μνημεία Ιστ. Αθηναίων Τόμ. Α (1891), Β' (1890) και Γ' (1892).
- 27) *Καμπούρογλου, Δημ.*: Ιστορία των Αθηνών, Τόμοι Α', Β' και Γ' (1959).
- 28) *Καμπούρογλου Δημ.*: Ο Αναδρομάρης της Αττικής Αθήναι (1914) σσ. 159.
- 29) *Καμπούρογλου, Δημ.*: Μελέται και έρευναι, Αθήνα (1923) σ.σ. 160.
- 30) *Κεραμοπούλου, Άντ.*: Οι Έλληνες και οι βόρειοι γείτονες, Αθήναι 1945 (σ.σ. 208)
- 31) *Κόλλια, Αριστείδη*: Αρβανίτες. Αθήνα (1983) σ.σ. 510.
- 32) *Κονιδάρη Γερ.*: Αι μητροπόλεις και Αρχιεπισκοπαί του Οικ. Πατριαρχείου και η τάξις αυτών. Αθήνα (1934).
- 33) *Κοντέρη, Θ.*: Έρευνα και οδηγός της Αττικής. Αθήναι (1936) σσ. 200-
- 34) *Κόντη, Ιω.*: Άρτεμις Βραυρωνία. Αρχαιολ. Δελτ. (1967) σ. 156.
- 35) *Κοτζιά, Ν.*: Ανασκαφαι της βασιλικής του Λαυρεωτ. Ολύμπου, Πρακτικ. Αρχ. Έτ. (1952) σελ. 92-128.
- 36) *Κορδάτου Ιω.*: Ιστορία του Έλλην. Έθνους. τ. VIII, σελ. 286-293.

- 37) *Κουκουλέ, Φ.*: Το κιόνιον του Νεοφύτου. Επετ. Ετ. Βυζα. Σπ. έτος Η' (1931), σελ. 148-156.
- 38) *Κουμανούδη Στ. και Καστόρχη, Ε.*: Οι εν Σπάτα Αττικής αρχαίοι τάφοι και τα εν αυτοίς ανευρεθέντα «Αθήναιον» (1887), σ. 167.
- 39) *Κουπιτώρη, Π.* Διατριβή περί της γλώσσης και του έθνους των Αλβανών. Εφημερίς των φιλομαθών σ.σ. 1141-42 (Ιαν. 1867), —σ. 1157-58 (Φεβρ. 1867), — 1204-207, 1193-96 και 1204-1207 (Μάρτιος 1867, - 1243-46 (Μάιος 1867) και σ.σ. 1268-69 (Ιούν. 1867).
- 40) *Κουρλίλα Εύλ.* Το κράτος της αλήθειας. Σλαύοι και Αλβανοί εν Ελλάδι. Αθήναι 1944.
- 41) *Κουρλίλα Εύλ.* Βιβλιογραφία Ηπείρου και Αλβανίας «Ηπειρωτικά Χρονικά» τ. Γ' έως Στ' (1928-1931)
- 42) *Κωνσταντινίδου, Γεωρ.*: Ιστορία των Αθηνών. Αθήνησι 1867. σ.σ. 575.
- 43) *Λαζαρίδη, Π.*: Παιανία. Αρχαιολ. Δελτ. Χρονικά, τ. 18ος/1 (1963).
- 44) *Λαζαρίδη, Π.*: Βυζαντινά μνημεία Αττικής: Παιανία. Αρχαιολ. Δελτ. μέρος Β'-Χρονικά τόμ. 20 (1965) σ. 132-143.
- 45) *Λαζαρίδη, Π.*: Μεσαιωνικά Αθηνών και Αττικής, Αρχαιολ. Δελτ. τόμ. 23ος-Χρονικά (1968) σελ. 114-121.
- 46) *Λαζαρίδη, Π.*: Ο Άγιος Ιωάννης ο Κυνηγός. Αρχαιολ. δελτ. τομ. 22 (1967) σελ. 149-57.
- 47) *Λαζαρίδη, Π.* Ναός Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Σταυρού. Αρχαιολ. δελτ. τ. 23ος (1968) σελ. 114.
- 48) *Λαζαρίδη, Π.*: Βυζαντινά και Μεσαιωνικά μνημεία Αττικής. Σπάτα. Αρχαιολ. δελτ. τ. 20 (1965).
- 49) *Λαζαρίδη, Π.*: Βυζαντινά κ.λ.π. Μαρκόπουλον, τομ. 24ος (1969) σ. 95-101.
- 50) *Λάμπρου Σπ.*: Η ονοματολογία της Αττικής και η εις την χώραν εποικήσις των Αλβανών Επετ. Πάρνασσού, τομ. Α' (1896), σελ. 157-170.
- 51) *Λάμπρου Σπ.*: Αι Αθήναι περί τα τέλη του ΙΒ'. αιώνος «Εστία», τ. 7ος (1879), σ. 74-79.
- 52) *Λουκοπούλου, Α.*: Αττική. Αθήναι (1973) σ.σ.77 Εκδ. Εθν. Τράπ. Ελλάδος.
- 53) *Μαμμοπούλου, Αλεξ.*: Ήπειρος. Αθήναι, τόμ Α'. 1961 και Β' (1964).
- 54) *Μάρκου, Δημ.* Το τάμα - Σπάτα Αττικής (1981) σ.σ.123.
- 55) *Μαρούγκα, Γ.* βλ. σειρά τευχών περιοδ. «Διάλογοι» (1982, 1983, 1984).
- 56) *Μαστροκώστα, Εύθ.* Μεσαιωνικά μνημεία Αττικής,... Αρχαιολ. Εφημ. (1956) σελ. 27-56.
- 57) *Μίλλερ, Γουλ.* Αι Αθήναι υπό τους Φράγκους. «Νέος Ελληνομνήμων» τ. 20 (1926) σελ. 69-103.

- 58) *Μίλλερ, Γουλ.*: Οι Καταλώνιοι εν Αθήναις «Ν. Ελληνομν.» τ. 20 (1926) σελ. 218-41.
- 59) *Μίλλερ, Γουλ.*: Αι Αθήναι υπό τους Φλωρεντίνους «Ν. Ελληνομν.» τ. 20 (1926) σελ. 233-253.
- 60) *Μίλλερ, Γουλ.*: Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα (1204-1566). Μετ. Α. Φουριώτη Εκδ. «Ελλ. Γράμματα» Αθήνα (1960) σ.σ.741.
- 61) *Μπαλτουμά, Αντ.*: Η Αττική και τα βουνά της. Αθήναι (1939) σ.σ.96.
- 62) *Μπίρη, Κ.*: Αρβανίτες, οι Δωριείς του νεωτέρου Ελληνισμού. Αθήνα (1960) σ.σ.377.
- 63) *Μπίρη, Κ.*: Τα Αττικά του Εβλιά Τσελεμπή. Αθήνα (1959) σ.σ.74.
- 64) *Μπούρα, Χ., Καλογεροπούλου, Α., και Ανδρεάδη, Ρ.*: Εκκλησίες της Αττικής. Αθήνα (1969) σ.σ.420.
- 65) *Μυλωνά, Γ.*: Οι προϊστορικοί κάτοικοι της Ελλάδος και τα ιστορικά ελληνικά φύλα. Αρχαιολ. εφημερίς (1930) σ. 1-29.
- 66) *Παπαδημητρίου, Ιω.*: Το ιερό της Βραυρώνος. Πρακτ. αρχ. Ετ. (σειρά ανακοινώσεων, βλ. έτη 1945-1959).
- 67) *Παπαδοπούλου, Νικ.*: Η Δούβιανη της Δροπόλεως Β. Ηπείρου Αθήναι 1970, σσ. 205.
- 68) *Παπανικολάου, Στ.*: Το Κοροπί Αθήναι (1947) σ.σ.77.
- 69) *Παπανικολάου, Στ.* Αττικά, Αθήναι (1955). σ.σ. 64.
- 70) *Παπαχατζή, Νικ.*: Πausανίου Αττικά. Εκδ. Αθηνών, Αθήνα 1974 σσ. 599.
- 71) *Πετρούδη, Αθ.* Περί της αρχαίας πόλεως Λυκίας (Λυκουρσίου νυν) και του λιμένος αυτής Ογχήσμου (νυν Αγίων Σαράντα). «Παρνασσός». τ. II, Αθήναι (1878) σ. 636-643.
- 72) *Πέτρου-Μεσογείτου Χρ.*: 'Απαντα. Επιμ. Πέτρου Ιω. Φιλίππου-Αγγέλου. Καλύβια-Αττικής (1984), σ.σ.464.
- 73) *Πιττάκη, Κυρ.*: 'Αγιος Ιωάννης Κυνηγός. Αρχαιολ. Εφημ. (1842) σελ. 512.
- 74) *Πιττάκη, Κυρ.*: Περί των δήμων Φηγούς και Αλών Αραφηνίδων Αρχ. Εφημ. (1838) σελ. 128.
- 75) *Πιττάκη, Κυρ.*: Περί των δήμων Ευρυπίδαι, Κρωπίδαι, Πήλικες, ... Αρχαιολ. Εφημ. (1839) σελ. 210-221.
- 76) *Πούλου, Ι.*: Η αποίκηση των Αλβανών εις Κορινθίαν, Διατριβή επί Διδακτορία. Αθήναι (1950).
- 77) *Σαρρή, Ιω.*: Τα τοπωνύμια της Αττικής. «Αθηνά» τ. Μ' (1928) σελ. 121 κ.επ.
- 78) *Σιδέρη, Δ.*: Παιανία (Λιόπεσι). Αθήναι 1965, σ.σ.159.
- 79) *Σιμοπούλου, Κυρ.* Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα. τ. Α' *Σιμοπούλου, Κυρ.*: Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα. τ. Β' *Σιμοπούλου, Κυρ.*: Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα. τ. Γ₁, Γ₂

- 98) *Botsford, G. and Robinson C.Al.* Hellenic History, London (1969). Μετ. Σ. Τσιτσώνη, Εκδ. Εθν. Τραπ. Αθήνα 1977).
- 99) *Casson, S.*: Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford 1926.
- 100) *Chandler, R.*: Travels in Asia Minor and Greece... London (1817).
- 101) *Chateaubriand, F.A.*: Itineraire de Paris à Jerusalem. Paris (1811) μετ. Εκδ. Τολιδη.
- 102) *Collignon, M.* Le consul J. Giraud et sa relation de l'Attique au XVII siècle. Ex. Mém. Ac. Inscr. B. Lettres. T. 39, Paris (1913)
- 103) *Curtius, E. und Kaupert, J.A.*: Karten von Attica auf Veranlassung des Kaiserlich Deutschen Arch. Inst. t. 3-6, Berlin (1889).
- 104) *Dodwell, Ed.*: Classical and topographical tour through Greece. London 1819.
- 105) *Dumont, Alb.*: Souvenirs de l' Adriatique. Scutari et les Albanais, les tribus des montagnes et les moeurs de la Grèce heroique. Revue des deux mondes (Nov. 1872) p. 93-124.
- 106) *Dumont, Alb.*: Souvenirs de l'Adriatique. Le pachalikat de l'Epire et l'hellenisme en Turquie. Revue des deux mondes (Dec. 1872) σελ. 676-710.
- 107) *Gloltz, Gust.* La cité Greque, Paris (1952). Μετ. Α. Σακελλαρίου Εκδ. Εθν. Τραπ.
- 108) *Guilleteire* (i.e. Georges Guillet de la G-): Athènes ancienne et nouvelle et l' état present de l' empire des Turks. Paris, 1675.
- 109) *Hahn, J. Georg., von.*: Albanesische Studien. Wien 1853.
- 110) *Hammond, N.G.L.*, Epirus. Oxford 1967. σελ. 207 = ευρήματα ελληνιστικών χρόνων γύρω από το Αργυρόκαστρο.
- 111) *Hughes, Thos. Smart.*: Travels in Sicily, Greece and Albania. London 1820, in two vol.
- 112) *Legrand, Em.*: Bibliographie Albanaise, Paris 1912 pp. 228.
- 113) *Lluch, Y. Rubio.*: α) Collection et documents relatifs à l'histoire de la ville d' Athènes pendant la domination Catalane. «Βυζαντις» τ. 20 (1911-1912) σ. 297-328.
β) Los navarros en Grecia y el ducato Catalane de Atenas en la epoca de su invasión. Barcelona, 1886.
- 114) *Magni, C.*: Relatione de la citta d'Atene colle provincia dell' Attica... Parma 1688.
- 115) *Magrini, Luc.*: Le Isole, l' Albania et l' Epiro, Milano 1913-
- 116) *Martoni, N.*: Liber peregrinationis ad loca Sancta. Revue d'Orient Latin v.III (1895), pp. 577-669.

- 117) *Milchhöfer, A.*: Karten von Attika III (1889) p. 22 et suiv.
Milchhöfer, A.: Untersuch. ü. die Demenordnung Kleisthenes, Abh. der Ber. Acad. Berlin 1892.
Milchhöfer, A.: Attica und seine heutigen Bewohner, Deutsche Rundsch. (1891) pp. 260-70.
- 118) *Mussche, H.F.*: La forteresse maritime de Thoricos. Bull. Corresp. Hell. 85 (1961) p. 176-205.
- 119) *Pollo, St. και Puto, A.*: Ιστορία της Αλβανίας (μετ. Μπ. Αχτσόγλου. Εκδοτική Ομάδα, Θεσ/νίκη σ.σ.403).
- 120) *Pouqueville, F.C.H.L.*: Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et d' autres pays de l' empire Ottoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801. Paris M.D.CCC.V.
- 121) *Pouqueville, :* Voyage dans la Grèce comprenant la description de l'Épire, de l'Illyrie Grecque... Tome premier. A. Paris M.D.CCC.XX.
- 122) *Randolph, B.*: The present State of the Morea with a description of the city of Athens, London (1687).
- 123) *Raybaud, Max.* Memoires sur la Grèce... Paris M.D.CCC.XIV.
- 124) *Revue d'Archeologie...* Albania, vol I (1925, 1927, 1928). Libr. E. Leroux, Paris (1932).
- 125) *Spon, J.*: Voyage d'Italie, de Dalmacie de Grèce fait aux années 1675-76. Lyon (1678).
- 126) *Vanderpool, E., Mc Gredie J. and Steinberg A.*: Koroni: a Ptolemaic camp on the East Coast of Attica. Hesperia 31 (1962) p.p. 26-61.
- 127) *Virgilius: Aeneas.*: α) III, 294.
- 128) *Wordsworth, C.*: Athens and Attica, London 1837.

Γ'. Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς

- 129) *Αιλιανού, Κλ.* Ποικίλη Ιστορία. Εισαγωγή, Εκδ. Ζαχαρόπουλος.
- 130) *Αισχίνης, Κατά Τιμάρχου* §43
- 131) *Απολλόδωρος.*: α) III, 39.
- 132) *Αριστοτέλης:* α) *Αθην. Πολιτεία XXXXI*
 β) *Αθην. Πολιτεία XIV* (Πεισίστρατος κ.λ.π.)
 γ) *Αθην. Πολιτεία XV* (Παλλήνη-μάχη κ.α.)
 δ) *Αθην. Πολιτεία XX* (Κλεισθένης-φυλές)
 ε) *Αθην. Πολιτεία XXVIII* (Καλλικράτης, Πausanias, Πίνων Παιανεύς).

- 133) *Αριστοφάνης*: α) *Ιππής* 562
 β) *Ειρήνη* 347.
 134) *Δημοσθένης*: α) *περί στεφάνου*. (ψηφίσματα §29, 54, 75, 84, 115 κ.α.)
 β) *Κατά Μειδίου* §102
 γ) *Πρός Λεπτίνην*, 472.
- 135) *Διογένης Λαέρτιος* α) *Σπεύσιππος*.
 β) *Ξενοφών*.
- 136) *Διόδωρος Σικελιώτης* (VIV, 85 και 94).
- 137) *Ηρόδοτος*. α) I, 56, I 57, II 51, 52, V 76. (*Ίωνες-Δωριείς*)
 β) I 59, I 60 ... (*Πεισίστρατος- Φύη*)
 γ) I 62 ... (*ναός Παλλην. Αθηνάς*)
 δ) IV, 145 -(*Πελασγοί-Βραυρών-γυναίκες.*)
 ε) VI, 136, 137, 138, 139.
 στ) VIII, 94, 95 (= *Ίωνες-Πελασγοί-ομοεθνία*).
- 138) *Ησιόδος*: α) *Αποσπάσματα*, 58
- 139) *Θουκυδίδης*:. α) *Ιστ. Α*, 24, 25, 26. (*Επίδαμνος Ταυλάντιοι Ιλλυρ.*)
 β) *Ιστ. Α'* 114=*Αττική*
 γ) *Β'* 23, 68, 69, 70, 72, 80 και 81 (*πελοπ. πολεμος. Χάονες, Φώτιος και Νικάνωρ*)
 δ) *Ιστ. ΣΤ'*, 65.
- 140) *Ισοκράτης*: α) *Παναθηναϊκός* 50
 β) *Προς Καλλιμαχον* §6, 59
 γ) *Τραπεζ.* §52
- 141) *Ξενοφών*: α) *Ελλην. Δ'* 8, 25 και 2, 9-23 (*Εκδ. Ελλ. Γραμ.*) β) *Πόροι και πρόσοδοι* 43, 3
- 142) *Όμηρος*: α) *Ιλ. Π.* 233. (*Εκδ. Πάπυρος*) β) *Οδύσσεια Η'* 8, 9.
- 143) *Πλάτων*: α) *Φαίδων*
 β) *Απολ. Σωκράτους*
 γ) *Πρωταγόρας* VIII
 δ) *Συμπόσιον* 176, IV
 ε) *Ερυξίας*
 στ) *Φαίδων, II*, 59
- 144) *Πλούταρχος*: α) *Πύρρος*
 β) *Πολιτικά παραγγέλματα* 812
 γ) *Δημοσθένης* §20
 δ) *Θεμιστοκλής*
 ε) *Σόλων*
 στ) *Νικίας* §2
- 145) *Πολύβιος*: α) *Ιστ. Β'*. §6, 8, §8, 4 κ.επ. (*Εκδ. Ζαχαρόπουλος*)
- 146) *Πτολεμαίος, Κλαύδιος*. *Γεωγραφική αφήγηση*.

- 147) Σουΐδας: βλ. λέξεις: Σπεύσιππος, Σωκράτης, Αισχίνης, Αμεινίας, Επίκουρος. κ.ά.
148) Στράβων. (Ζαχαρόπουλος).

Summary

ORIGIN AND SYNTHESIS OF THE POPULATION OF SOUTH-EAST ATTICA

This study refers to the identity of S.E. Attica (Mesogaea and Lavreotiki) from Minoan times to data, and specifically:

1. To the population of this region from the early copper period (proto-Helladic) up to the end of the duchy of Athens (Middle of the 15th century).

2. The origin of the Epirotic «Arvanites» who came to this area at the turn of the 14th to 15th century as well as to the history of their original homelands.

3. The local conditions encountered by these settlers of S.E. Attica and how they coped in their new country.

4. To the last significant settlements of populations during the middle of the 20th century (i.e. immigrants from Asia Minor mainly and from other countries) as well as from various parts of the Greek provinces following the end of the second world war.

GEORGE D. HADJISOTIRIOU
MD., PH.D.